SCRIPTUM NR 6
Red. Egil Johansson

Rapportserie utg. av Forskningsarkivet
vid Umeå Universitet
ISSN 0284 - 3161

SAMISK KYRKO- OCH UNDERVISNINGS-LITTERATUR I SVERIGE 1619-1850

TUULI FORSGREN

FORSKNINGSARKIVET
BOX 1441
901 24 UMEÅ Tel. 090/166571

JUNI 1988

Redaktörens rader

Forskningsarkivet i Umeå syftar till en nära samverkan mellan arkiven och forskningen vid universitetet. Fördenskull utger Forskningsarkivet källskrifter i skriftserien URKUNDEN. Där publiceras valda akter och dokument ur våra arkiv, som blivit aktuella i pågående forskning och utbildning vid universitetet.

På motsvarande sätt presenteras vetenskapliga framställningar och bearbetningar av det historiska källmaterialet i rapportserien SCRIPTUM. Syftet med denna serie kan anges i följande huvudpunkter. Publikationsserien SCRIPTUM skall

1. utge forskningsmässiga kommentarer till utgåvor av källskrifter i Forskningsarkivets källserie URKUNDEN,

2. publicera andra forskningsrapporter med anknytning till Forskningsarkivets verksamhet, som befinns vara angelägna för den vetenskapliga metodutvecklingen och debatten,

3. publicera framställningar av t ex lokalhistorisk karaktär av mer allmänt intresse för Forskningsarkivets verksamhet och för en bredare allmänhet.

Härmed önskar Forskningsarkivet inbjuda alla intresserade till läsning och till att genom egna bidrag deltaga i utgivningen av skriftserien SCRIPTUM för ett ökat meningsutbyte inom och mellan olika discipliner vid vårt och andra lärosäten.

För Forskningsarkivet i Umeå

Egil Johansson

UMEÅ UNIVERSITET
Pedagogiska institutionen
Tuuli Forsgren
Maj 1987

FÖRORD

Denna rapport är ett led i det av Riksbankens Jubileumsfond finansierade projektet "Prästen som folkuppfostrare. Prästens roll i norrländskt samhällsliv före folkskolans genomförande". Detta projekt drivs i samarbete av professorerna Sten Henrysson och Egil Johansson. Inom ramen för projektet skall särskilt samer och tornedalingar behandlas. Den tidsperiod projektet gäller sträcker sig från ca 1600 till 1850.

I denna rapport ges en översikt av den samiska kyrko- och undervisningslitteraturen, dess tillkomst och utveckling under den aktuella perioden. Huvudreferens har varit Bibliographie der lappischen Litteratur (Qvigstad & Wiklund 1899). Detta utmärkta men på en del punkter föråldrade verk har kompletterats med uppgifter i annan tillgänglig litteratur samt i dokument ur Erik Nordbergs handskriftssamling vid Forskningsarkivet, Umeå universitet (se Litteraturlistan). Denna handskriftssamling är ännu inte ordnad och katalogiserad, men med den kompetenta Karin Snellmans benägna hjälp har det varit möjligt att utnyttja detta källmaterial. I språkliga frågor har Tryggve Sköld vid Finska avdelningen, Umeå universitet, varit till stor hjälp. Ulf Stefan Winka vid Samiska avdelningen, Umeå universitet, har ställt sitt stora bibliografiska kunnande till mitt förfogande, något som ofta sparat mig mycken tid.

Jag tar med tacksamhet emot kompletterande upplysningar och tillrättalägganden av eventuella felaktigheter. Gladast blir jag om någon hittar ett exemplar av någon av de gamla samiska böcker, som enligt tillgängliga uppgifter existerat men ännu inte återfunnits.

Tuuli Forsgren

FÖRORD till andra upplagan

Den upplaga av denna rapport som utgavs i Arbetsrapporter från Pedagogiska institutionen, Umeå universitet, Nr 36 (1987) börjar ta slut. Det omtryck, som nu publiceras i Forskningsarkivets serie Scriptum, är identiskt med den tidigare rapporten. Endast några skrivfel har korrigerats.

Juni 1988

Tuuli Forsgren

INNEHÅLLSFÖRTECKNING SID

1. BAKGRUND
1.1 Inledning 1
1.2 De samiska dialekterna 2

2. UTGIVNINGSPERIODER
2.1 Utgivningsperioden 1619-1726 5
2.1.1 De tre första böckerna 6
2.1.2 ABC-boken 1638 12
2.1.3 Manuale lapponicum av Tornæus 1648 13
2.1.4 Tre böcker av pitepastorn Olaus Graan 14
2.1.5 Två böcker av skolmästaren i Lycksele, Olaus Stephani Graan (1668 och 1669) 19
2.1.6 Provtryck ur Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet 1715 21
2.1.7 1723 års skolförordning 22
2.1.8 ABC-bok och katekes 1726 23
2.1.9 Ett par indirekt verifierade bibliografiska uppgifter 27
2.1.10 Sammanfattning av perioden 1619-1726 29

2.2 Utgivningsperioden 1727-1810 33
2.2.1 Svebelii förklaring 1738 34
2.2.2 Alenius' frågor och svar om kristendomen 1742 36
2.2.3 Språkkonferenserna 1743 och 1744 och det sydlapska bokspråket 37
2.2.4 1744 års utgivning 41
2.2.5 Högströms postilla och frågebok 1748 43
2.2.6 Nya Testamentet 1755 45
2.2.7 Almanackorna fr o m 1795 46
2.2.8 Nytryck och revideringar 47
2.2.9 Sammanfattning av perioden 1727-1810 49

2.3 Utgivningsperioden 1811-1850 50
2.3.1 Hela Bibeln på samiska och Nya Testamentet i reviderad form 51
2.3.2 Evangeliska sällskapets utgivning 52
2.3.3 En kyrkohandbok 1812 54
2.3.4 Katekeser och katekesförklaringar 54
2.3.5 Psalmbok med evangelier och epistlar 1849 56
2.3.6 Lars Levi Læstadius' utgivning och det s k nordlapska bokspråket 57
2.3.7 Övrig utgivning 58
2.3.8 Sammanfattning av perioden 1811-1850 60

3. ALLMÄNNA SLUTKOMMENTARER 61
3.1 Petrus Læstadius' kritik 61
3.2 Slutord 65

LITTERATURLISTA
Bilaga 1. Tabeller
Bilaga 2. Undervisningsmetoder

1. BAKGRUND

1.1 Inledning

I början av 1600-talet påbörjades det svenska rikets organiserande av Lappmarken på allvar. Initiativtagare var Karl IX. En av de bakomliggande orsakerna var en önskan att skapa en stark svensk nationalstat, ett arbete som påbörjats av Gustav Vasa och hans söner. De nationella gränserna i norr var oklara och hos Danmark/Norge, Ryssland och Sverige/Finland fanns en strävan att expandera upp mot Norra Ishavet och dess rika fiske (Widén, 1964). De vidsträckta landområdena befolkades i huvudsak av samer. För kyrkan hade Lappmarken och dess befolkning varit ett missionsfält allt sedan medeltiden (Haller, 1896:1-6). Den svenska statsmaktens och den svenska kyrkans intressen sammanföll nu på ett avgörande sätt:

> *"Man var fullt på det klara med att för den, som först lyckades vinna andlig supremati i de omtvistade trakterna, skulle det gå lätt att vinna jämväl politisk överhöghet. Som belägg för detta kan bl a Karl IX:s kyrkliga organisationsarbete i lappmarkerna åberopas"* (Widén, 1964:17).

Den kyrkliga organisationen i övre Norrland effektiviserades. Karl IX befallde att det skulle byggas kyrkor i lappmarkerna och att prästerna skulle bosätta sig där. I början av 1600-talet byggdes också kyrkor i Lycksele, Arvidsjaur, Jokkmokk och Enontekis. Behovet av präster som kunde samiska blev stort liksom behovet av framför allt kyrko- men också undervisningslitteratur på samiska. År 1632 startades den första stadigvarande skolan för samer. Det var den Skytteanska skolan i Lycksele i Ume lappmark (Ruong 1982:59, 134). I mer än 100 år förblev denna skola den enda som var direkt avsedd för sameungdomen. År 1723 kom en skolförordning enligt vilken varje huvudkyrka i Lappmarken skulle ha en s k lappskola. Under 1700-talets lopp uppstod sådana skolor vid sju kyrkor. De elevmatriklar som finns bevarade visar att även nybyggarbarn togs in i lappskolorna. Här bör måhända påpekas att även nybyggarna och deras barn ofta kunde samiska.

Samiskan hade alltså plötsligt fått ställning som undervisnings- och kyrkospråk. Det uppstod ett behov av kyrkolitteratur och ABC-böcker på samiska. Vilka problem mötte de präster som blev de första att ta sig an uppgiften att förmedla det kristna budskapet till samerna på deras eget språk och som också blev deras lärare i läskunnighet?

1.2 De samiska dialekterna

Den finländske sameforskaren Mikko Korhonen beskriver dagens situation (1964) beträffande de samiska dialekterna på följande sätt:

> *"Skillnaderna mellan samiskans huvuddialekter har blivit så stora att samer som hör till olika dialektgrupper ej alltid kan förstå varandra. Sålunda måste en sydsame från Härjedalen och en lulesame från Jokkmokk använda svenska för att kunna tala med varandra. Lulesamen i sin tur förstår inte mycket av det språk som en fjällsame från östra Finnmarken använder. I Enare kan en fjällsame (som talar nordsamiska) och en fiskarsame (som talar östsamiska) ej samtala med varandra på modersmålet, och båda dessa betraktar skoltsamiskan som något slags underligt blandspråk. En skoltsame i sin tur måste ha hjälp av en tolk för att kunna umgås med sina stamfränder på Kola-halvön, om inte båda råkar kunna ryska. Man skulle därför kunna tala om flera olika samiska språk snarare än dialekter"* (Mikko Korhonen 1964; i svensk översättning av Bo Wickman 1981:2-3).

Ovanstående citat beskriver dagens språkliga förhållanden bland samerna, men läget under 1600-talet var vad dialektskillnaderna beträffar säkert inte radikalt annorlunda. Den största skillnaden låg nog i själva språkmiljön. Samiska var på 1600-talet det dominerande språket i hela Lappmarken. Samernas relativa andel av befolkningen var större (jfr diagram över Jokkmokk hos Hultblad 1968:193) och även icke-samer lärde sig ofta samiska i Lappmarken.

De demografiska uppgifter som finns om samerna är ganska osäkra och svårbedömda (jfr Henning Johansson, 1974). I dag måste vi framför allt skilja på uppgifter rörande samisk härkomst och samisktalande. Alla samer kan i dag inte samiska. Så har t ex sydsamiskan i Sverige minskat så kraftigt att man kan befara att den snart dör ut, om inte snabba och aktiva åtgärder för dess bevarande vidtas.

På 1600-talet fanns det ännu inte något samiskt skriftspråk. Översättare/ författare stod alltså inför stora problem. Dels gällde det att ta ställning till vilken samisk dialekt som skulle användas i varje enskilt arbete, dels att skapa en användbar ortografi. Inte ens den dag som i dag är finns det i praktiken en helt enhetlig samisk ortografi. En kort översikt finns i Guttorm et al (1983:165-166). Se även Wickman (1984).

Den traditionella indelningen av de samiska dialekterna brukar se ut på följande sätt (med gängse förkortning angiven):

I. Västsamiska

a. sydsamiska (S)
b. umesamiska (U)
c. pitesamiska (Pi)
d. lulesamiska (L)
e. nordsamiska (norsksamiska) (N)

II. Östsamiska

a. enaresamiska (E)
b. skoltsamiska (Sk)
c. akkala-dialekten (A)
d. kildinsamiska (Kld)
e. tersamiska (T)

(M Korhonen, 1964/1981:3-4).

Numera möter man ofta en indelning av dialekterna i tre grupper i stället.

1. sydsamiska (= den egentliga sydsamiskan + umesamiskan)
2. centralsamiska (pite-, lule- och nordsamiska)
3. östsamiska

(Collinder, 1953:59f).

Gränserna mellan de olika dialekterna är inte alltid lätta att dra. Ytterligare ett citat från M Korhonen åskådliggör problemen därvidlag:

> *"Om språkforskaren vandrar exempelvis från Arjeplog till Polmak och undan för undan förflyttar sig från den ena samebyn till den nästa, så märker han visserligen att dialekten ändrar sig från by till by, men det är svårt för honom att någonstans dra en gräns som delar hela området i t ex två dialekter utan att på ett eller annat sätt göra våld på språkgeografiska fakta"* (M Korhonen, 1964/1981:6).

Efter ovan beskrivna vandring kan språkforskaren konstatera, att arjeplogssamen och polmaksamen inte förstår varandra. Figur 1 nedan ger en grov föreställning av den successiva förändring det är fråga om.

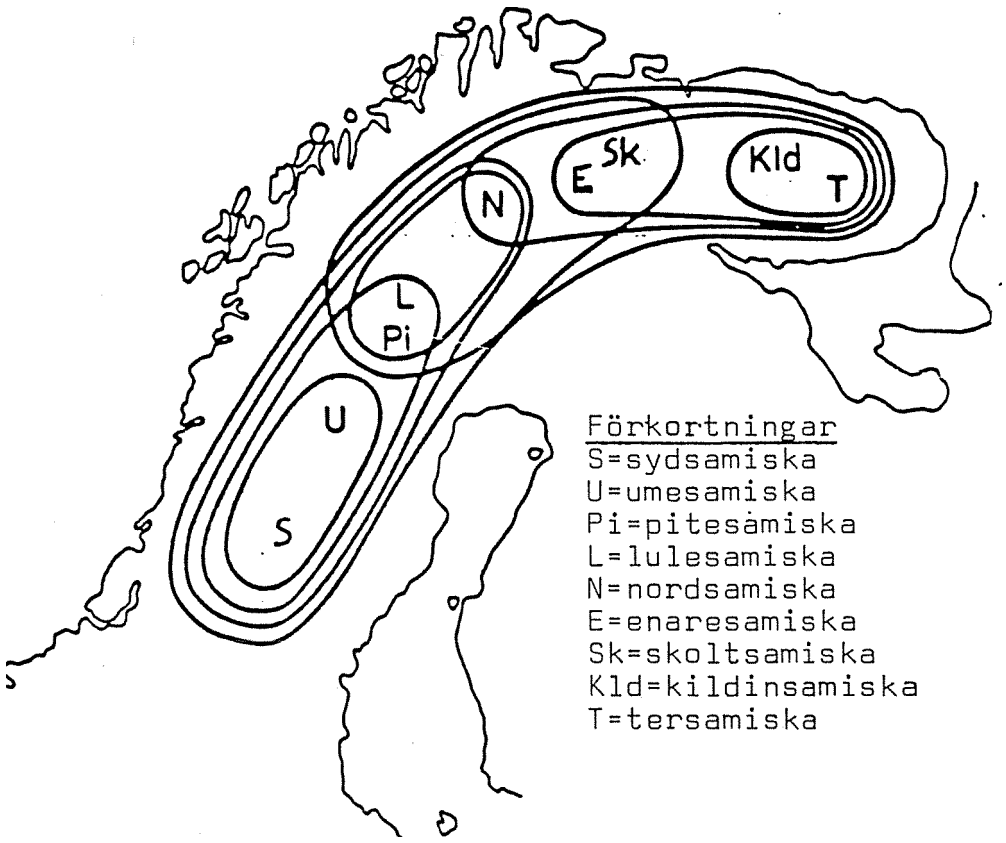

Figur 1. (M Korhonen, 1964/1981:18). Några isoglosser som visar hur vissa viktiga innovationer har brett ut sig efter den ursamiska tiden. Observera hur isoglosserna skär varandra.

Att under språkförhållanden som de ovan skisserade trycka samiska texter som kunde accepteras över hela Lappmarken var ett orimligt krav. Det tog också tid innan samhället lyckats skola individer (samer och/eller svenskar) som kunde utnyttjas som goda översättare. Och vad var i detta sammanhang ur samhällets och kyrkans synpunkt en "god" översättning? En text som återgavs på en genuin samedialekt och därmed accepterades fullt ut av ett fåtal, medan den kändes främmande eller var helt oförståelig för majoriteten? Eller en text som återgavs på något slags

"medelsamiska" och därmed i många hänseenden kändes främmande för majoriteten - om än något så när förståelig - men inte accepterades fullt ut av någon? Vi måste också komma ihåg att de samiska dialektskillnaderna inte var lika väl kartlagda på 1600-talet som de är i dag. Att trycka böcker var också en ekonomisk fråga.

I min inledning har jag försökt att i grova drag måla upp den bakgrund mot vilken vi måste bedöma de tryckalster på samiska, som började ges ut fr o m 1600-talet.

2. Utgivningsperioder

I denna rapport har utgivningen av böcker på samiska i Sverige indelats i tre perioder. Den första perioden 1619-1726 är en period med ganska ringa utgivning av skiftande kvalitet och på olika samiska dialekter. I den andra periodens inledning lades grunden till det s k sydlapska bokspråket, som sedan kom att bli det samiska kyrkospråket för en lång tid framöver. Den tredje perioden börjar 1811. Då utkommer hela bibeln på det sydlapska bokspråket. Mellan 1811 och 1850 utkommer 64 titlar, varav hela 40 är en årligen kommande kalender, som inte skiftar särskilt mycket i innehåll. Endast fyra titlar, originalverk av L.L. Læstadius, är skrivna på ett annat samiskt språk än det sydlapska bokspråket. L.L. Læstadius lade grunden till det s k nordlapska skriftspråket ("kåtalapskan") på 1830- och 40-talet. Detta skriftspråk bygger på lulesamiska och ska inte förväxlas med begreppet nordsamiska.

2.1 Utgivningsperioden 1619-1726

All den litteratur på samiska som trycktes under perioden 1619-1726 trycktes i Sverige. Finland hörde ju till Sverige vilket förklarar att ingenting trycktes där. De norska samerna fick Luthers lilla katekes på samiska först 1728. Så sent som 1878 fick de rysk-samiska samerna sin första översättning. Det var Matteusevangeliet (Qvigstad & Wiklund 1899). Svenskarna var alltså först med att förse samerna med böcker på samiska.

Under denna första period av utgivning på samiska utkom med någorlunda säkerhet sexton böcker. Det finns osäkra bibliografiska uppgifter om ytterligare några utgåvor. Upplagornas storlek tycks ha legat någonstans mellan 500 och 1000 till 1500 exemplar. Antalet bokutgivningar har räknats per upplaga, eftersom detta ger en bättre bild av behovet och tillgången på böcker. (Se tabeller i bilaga).

2.1.1 De tre första böckerna

År 1614 nämns för första gången långtgående planer på en utgivning av någonting på samiska. I ett brev daterat den 17 januari och ställt till konungen lovar pastor Nicolaus Andreæ i Piteå (senare med tillnamnet Rhen) att:

> *"ferdig giöra handboken Item then lilla Catechismum och några besynnerliga Euangelia, som them best kunna tiena till Euangelij wplysning och lärdom på theras tungomåål, Effter iag här på hauffuer, min salige faders monumenta..."* (Källskrifter 1973:55).

Då Nicolaus Andreæ nämner sin "faders monumenta" avser han därmed troligen översättningar eller åtminstone utkast till sådana, som han övertagit efter fadern Andreas Nicolai, kyrkoherde i Piteå, död år 1600. Nicolaus Andreæ fick ett snabbt svar. I ett collationsbrev redan den 9 februari samma år uppmanas han att se till att de samiska böcker han utlovat skall "utgå opå Tryk, opå Lappiskoo", (Källskrifter 1973:56) och för detta tillerkänns han i ett brev av den 15 oktober 1615 ett årligt underhåll på tjugofyra tunnor spannmål (Källskrifter 1973:56).

Av ett kungligt brev 1617 framgår dessutom att han skulle ta till sig "sex Lapparnes söner" för att undervisa dem, något han också gjorde (Källskrifter 1973:57).

År 1619 utkom så de två första böckerna på samiska. Det var en liten sång- och mässbok med titeln En lijten Sångebook /huruledes Messan skal hållas/ läsas/ eller siungas/ på Lappesko/ Stält och sammansatt Aff NICOLAO ANDREÆ Pastore in Pitha (Q & W 1899:9). En lång dedikation

till konungen, register och rubriker är på svenska och det finns 28 sidor med musiknoter i boken. I övrigt innehåller den två lovsånger och ytterligare tre andra sånger, dop-, vigsel-, kyrktagnings- och begravningsritual. Denna bok finns i Sverige - så vitt man vet - bevarad i tre exemplar, varav ett finns i Lycksele kyrkoarkiv.

Den ABC-bok som trycktes samma år (vilken av de båda böckerna som är den första vet man inte) har funnits i den bibliografiska litteraturen, men eftersom något exemplar av boken inte var känd år 1899, då Qvigstad & Wiklund skrev sin bibliografi, uttrycker de tvivel på att boken någonsin existerat i sinnevärlden. År 1921 återfanns dock ett mycket väl bibehållet exemplar på Bremens stadsbibliotek. Av detta gjordes 1922 en faksimilieupplaga i 125 numrerade exemplar med en efterskrift av K B Wiklund (1922b). Den fullständiga titeln framgår av Figur 2.

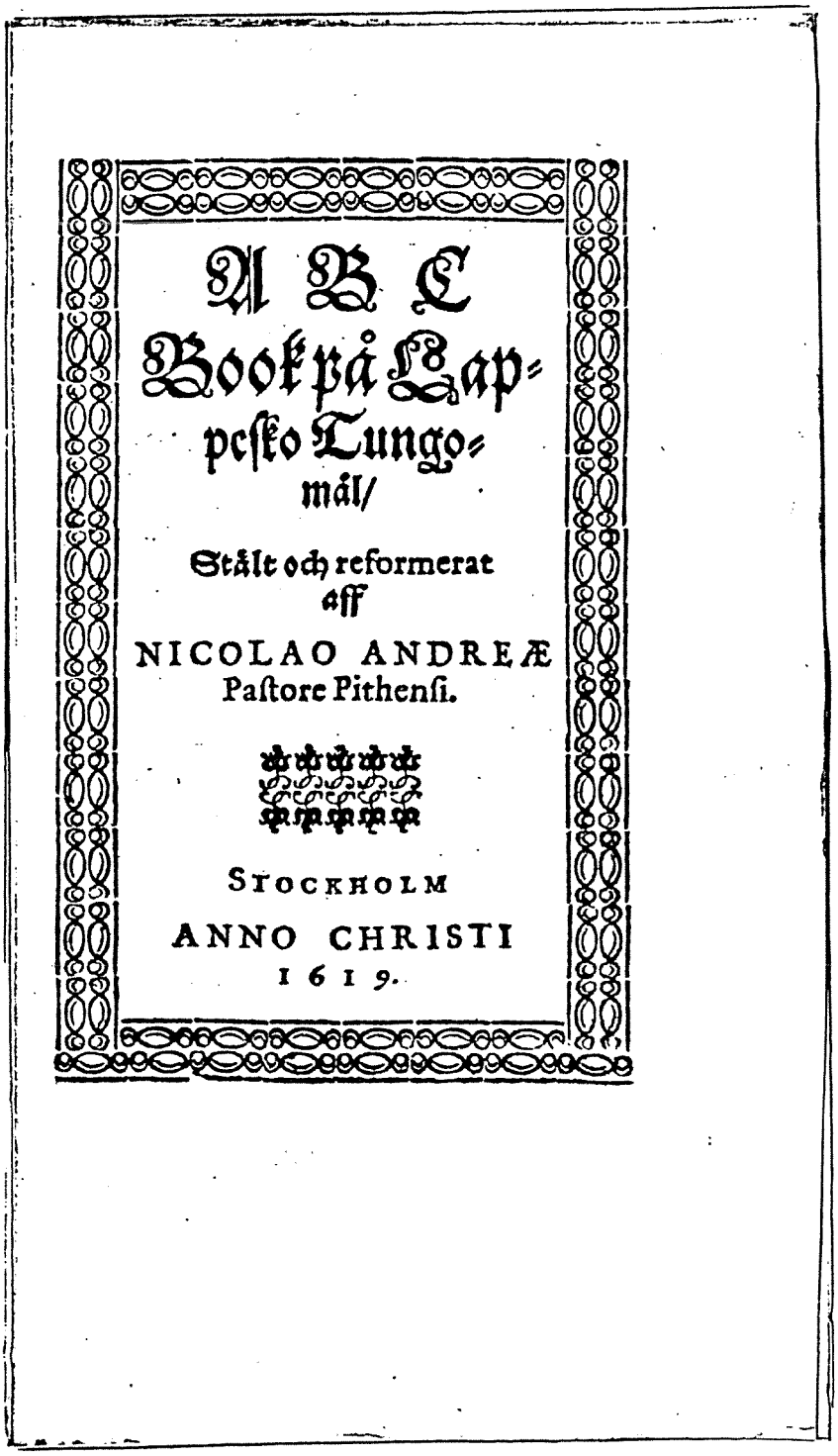

A B C
Book på Lappesko Tungomål/

Stält och reformerat
aff

NICOLAO ANDREÆ
Paſtore Pithenſi.

STOCKHOLM
ANNO CHRISTI
1619.

Figur 2. Titelsidan i naturlig storlek. Den första ABC-boken på samiska "ABC Book på Lappesko Tungomål/Stält och reformerat aff NICOLAO ANDREÆ Pastore Pithensi. STOCKHOLM ANNO CHRISTI 1619.

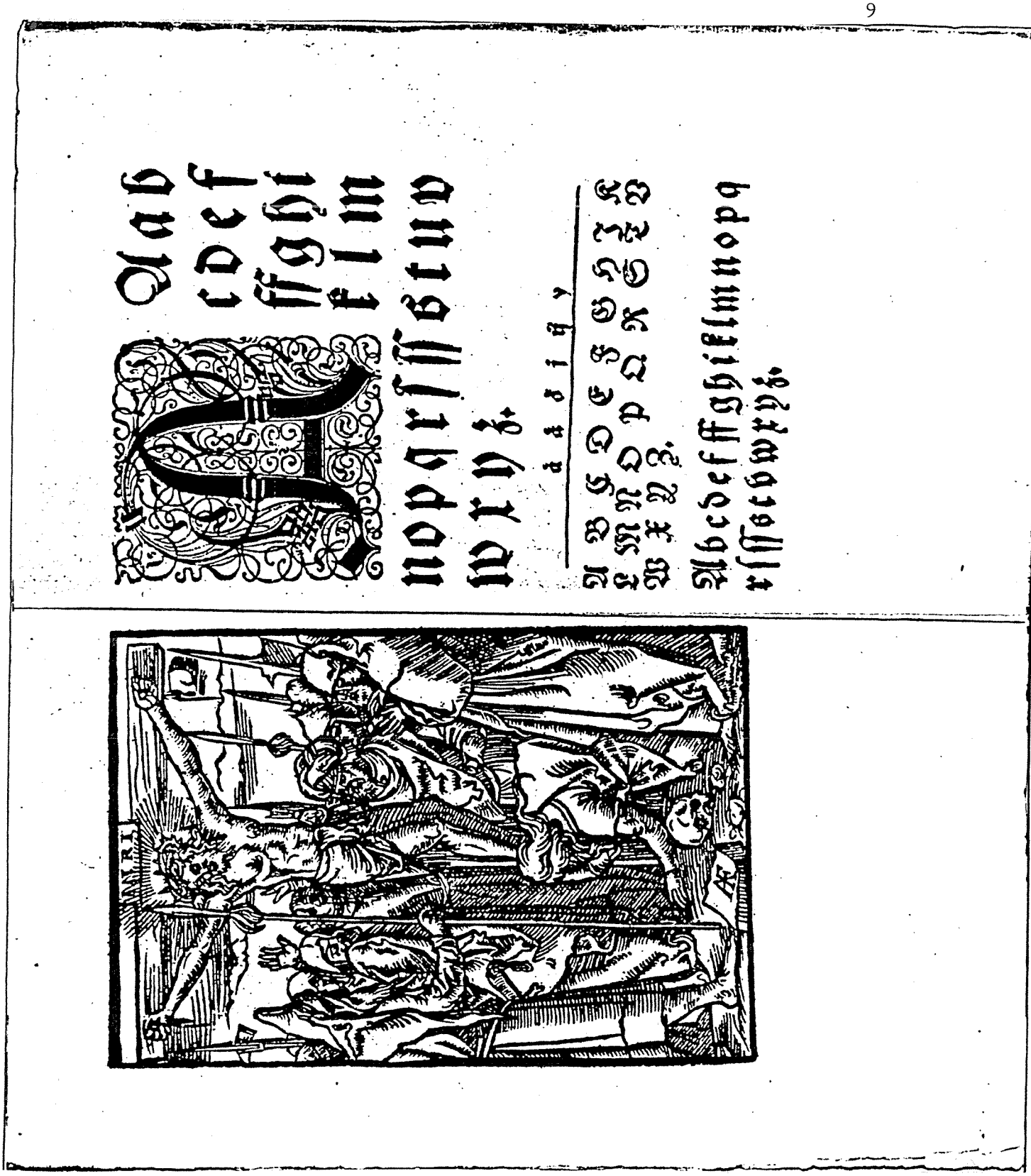

Figur 3. Sidan 2-3 i NICOLAO ANDREÆ samiska ABC-bok år 1619. På titelsidans baksida (s 2) ett träsnitt med Kristi korsfästelse och på s 3 alfabetet.

ABC-boken innehåller efter titelsida (se Figur 2) och det träsnitt och alfabet som framgår av Figur 3 följande: Fader vår, trosbekännelsen, budorden, instiftelseorden till dopet, instiftelseorden till nattvarden, bordsböner och aftonbön. Alla avsnitt utom aftonbönen har latinska rubriker. Den som känner till den klassiska dispositionen i lilla katekesen vet att där kommer budorden först. Egil Johansson (1987) har i en artikel visat att ABC-böckernas läsordning är en annan. Barnen får först bekanta sig med Fader vår och Trosbekännelsen, innan budorden kommer. Enligt Johansson (1987:92) är detta en tradition som går tillbaka till den muntliga inlärningens period under den katolska tiden. Vilken förlaga den samiska ABC-boken har haft, känner vi inte till. På svenska fanns före 1619 bara två ABC-böcker med runor (båda av J. Bureus, 1611 och 1612). Den samiska ABC-boken är den sjätte ABC-bok som trycks i Sverige. År 1543 respektive 1549 trycktes Agricolas finska Abc kiria i Stockholm och år 1612 trycktes Bureus' latinska ABC-bok. Samerna - och finnarna - försågs alltså mycket tidigt med ABC-bok på det egna modersmålet (Willke 1965:131).

Det samiska språk som finns i dessa båda förstlingsverk inom den samiska litteraturen döms dock mycket hårt av språkforskare. Qvigstad & Wiklund (1899:11) kunde då de skrev sin bibliografi bara bedöma språket i sång- och mässboken, men använder om det uttrycket "kauderwelsch" (= rotvälska). I övrigt säger de, att det tycks vara från södra Lappland, men att det knappast är pitelapska. Översättaren tycks vara helt okunnig om samiskans vanligaste böjningsändelser. Rent finska ord finns inblandade. Om samiskan i de båda böckerna av Nicolaus Andreæ säger Bergsland (1984:B1): "Grammatisk har sproget i disse bøker icke saerlig meget med samisk å gjøre:". Om ordförrådet säger han, att det mesta är hämtat från sydsamiskan, "såkalt umesamisk", och förmodligen från skogsdialekten i Arvidsjaur, men där finns också nordligare element från fjälldialekten i Pite lappmark. Orden står ofta oböjda eller felböjda och språket har också inslag av finska. I en fotnot i en artikel i Saga och Sed ställer Tryggve Sköld (1984:15) frågan om detta egendomliga språk kunde "vara en motsvarighet till senare tiders 'borgarmål' (se t ex Högström 1747:77) och alltså ha utgjort ett slags pidgin som birkarlarna använde vid affärer med

samerna?" Nicolaus Andreæ fader var av birkarlasläkt och det var ju dennes "monumenta" som använts vid översättningen. Det är också troligt att fadern behärskat finska.

De två första böckerna på samiska var alltså språkligt sett av tvivelaktig kvalitet och frågan om de var till någon praktisk nytta är berättigad. Om språket inte representerade något slags "pidgin" som samerna var vana vid i sina kontakter med svenskarna, så måste man anta att samerna inte förstod mycket av den rotvälska som står i böckerna. Den praktiska nyttan kan alltså betvivlas, men utgivningen hade ändå positiva aspekter som inte skall föraktas. De svenska myndigheterna och kyrkan hade markerat en vilja att nå ut till samerna på deras eget språk. Det faktum att det nu fanns något tryckt på samiska tjänade säkert som incitament för ytterligare översättningsarbete och en strävan mot bättre översättningar. Arbetet var åtminstone inlett.

I sitt brev till konungen hade Nicolaus Andreæ 1614 bl a lovat att översätta den lilla katekesen (se ovan s 7), men så vitt vi vet gjorde han det aldrig. Hans dödsår är något osäkert, men troligen avled han 1628. En samisk katekes utkom år 1633. Dess titel lyder:

> *"Same nolmay CATECHESIS/ Thet är: Wår Christeligha Hufwudhstycken/ eller Troos Artiklar/ medh D.M. Luth. förklarning uppå Lappespråk förwändt/ Och beställt til at tryckias med Lappeske Scholans eghen bekostnadt. Procurante O.P.N. Tryckt uthi Stockholm/ åhr 1633".*

Utgivningen av denna katekes ombesörjdes - "procurante" - av O.P. Niurenius, kyrkoherde i Umeå. (Det var för övrigt denne Niurenius som tillsammans med Johan Skytte tog initiativet till startandet av lappskolan i Lycksele, den Skytteanska skolan, som började sin verksamhet 1632). Wiklund (1922a:22) beskriver hur översättningen troligen kommit till. Någon (Niurenius?) i samiska okunnig person har låtit en sydsame diktera en improviserad översättning av en svensk katekes och försökt uppfatta och i skrift teckna ner det dikterade. Av titeln framgår att nedtecknaren inte alltid ens förmått urskilja ordgränserna. "Same nolmay" ska vara 'samen olmay'. Genitivändelsen -n har förts till det efterföljande ordet.

När budorden var avklarade har nedtecknaren uppenbarligen tröttnat och i stället skrivit av innehållet i 1619 års ABC-bok (med tryckfel och allt) och bara använt sig av samens diktat mellan de olika avdelningarna. Långa stycken av "diktaten" är obegripliga och Wiklunds (1922a:22) summering lyder:

> *"Ur språklig synpunkt är således detta den lapska litteraturens tredje alster det klenaste i hela denna litteratur, något som icke vill säga så litet".*

Denna katekes kom troligen ut i två upplagor år 1633. Kungl. Biblioteket har ett exemplar av den första, men av den andra finns inget känt exemplar (Wiklund 1922a:24). Denna osäkra andra upplaga är inte medräknad i tabellerna.

2.1.2 ABC-boken 1638

Den svensk-samiska ABC-bok som utkom 1638 i en första upplaga och 1640 i en andra är den första kända boken "med en regelmessig samisk sprogform" (Bergsland 1982:11). Översättaren är anonym och titeln lyder: "Svenske och Lappeske ABC Book. Prentat i Upsala aff Eskil Matzson/ Åhr 1638". Det enda som skiljer titeln i andra upplagan från den första är årtalet. Den första upplagan finns på Uppsala universitetsbibliotek, den andra på Kungl. Biblioteket.

Denna ABC-bok har samma innehåll i samma ordningsföljd som ABC-boken från 1619. 1638 års bok har också ett träsnitt som utsmyckning, men detta kommer sist i boken och föreställer Evas skapelse. Den första ABC-boken var med undantag för rubrikerna samiskspråkig. Den som ges ut 1638 är tvåspråkig. Varannan sida samisk, varannan sida svensk. Bakom denna uppläggning kan man ana ett pedagogiskt behov, kanske t o m en medveten inriktning. Prästernas behov av att föra ut kristendomen på samiska förutsatte samiska läromedel. Präster med ringa eller ingen kunskap alls i samiska kunde behöva den parallella texten som stöd vid undervisningen och sist men förmodligen inte minst: tvåspråkiga ABC-böcker kunde underlätta för samerna att lära sig svenska.

Qvigstad & Wiklund (1899:17) uppger att språket i 1638 års ABC-bok tycks vara tornelapska (alltså en nordsamisk dialekt). Bergsland (1982) har jämfört språket i denna ABC-bok med språket i Tornaeus' Manuale Lapponicum (1648) och kommit fram till att de båda verken inte uppvisar samma språkform. Hans jämförelse visar att den anonyme översättaren troligen använt sig av en arkaisk dialekt från Lule lappmark, förmodligen talad av en numera assimilerad skogssamisk befolkning. Bergsland (1982:18) uttalar en försiktig förmodan om att 1638 års ABC-bok möjligen kan ha kommit till i samband med den verksamhet som prosten Andreas Canuti bedrev i Luleå, där han undervisade sameynglingar fr o m 1626 och åtminstone ännu så sent som 1645 (Källskrifter 1973:291).

2.1.3 Manuale lapponicum av Tornæus 1648

Den lärde kyrkoherden i Torneå, Johannes Tornæus, fick år 1643 i uppdrag att översätta den svenska kyrkohandboken Manuale Sveticum (Stockholm 1639) till samiska. Boken översattes och utkom av trycket år 1648 under titeln Manuale Lapponicum.

Bokens innehåll är följande: Konung Davids psalmer, Salomos ordspråk, Salomos predikningar, Jesus Syrachs bok, Luthers lilla katekes med hustavlan, en liten kyrkohandbok, evangelier och epistlar, kollekt och böner för varje sön- och helgdag hela året, Kristi lidandes historia, Jerusalems förstöring, en liten sångbok, en liten bönbok (Qvigstad & Wiklund 1899:17f). I förhållande till originalet har översättaren gjort några små uteslutningar och tillägg. Bl a finns några sånger ur den finska sångboken med.

Tornæus kunde själv samiska och finska och det språk översättningen grundar sig på är tornesamiska (Qvigstad 1899:12f, 1933:337). Tornæus försökte dock i sitt översättningsarbete skapa något slags medelväg en "dialectum maximam communem", som skulle vara begripligt för så många samer som möjligt. För detta ändamål lät han till sig hämta samer från olika dialektområden för att få en överblick över likheter och skillnader. Om hans översättning säger Qvigstad (1899:12):

"Seine arbeit muss, wenn man berücksichtigt, dass die sprache früher fast gar nicht bearbeitet worden war, als eine hervorragende leistung charakterisiert werden, obgleich sie nicht ohne syntaktische fehler ist".

Den samiska manualen riktade sig till de präster som skulle tjänstgöra i lappmarkerna och inte till samerna direkt. Det var via gudstjänst- och kyrkolivet som samerna kom i kontakt med språket i denna översättning.

2.1.4 Tre böcker av pitepastorn Olaus Graan 1667

Efter Manuale Lapponicum skulle det dröja nitton år till nästa samiska utgivning. År 1667 utkom tre böcker på samiska: en ABC-bok, en katekes och en spörsmålsbok. ABC-bokens översättare finns inte angiven, men en jämförelse med språket i katekesen och spörsmålsboken utgivna av Olaus Graan, kyrkoherde i Piteå, ger vid handen att alla tre böckerna stammar från samme man (Qvigstad & Wiklund 1899:20-22). Dessutom finns det i Nordbergs samling, Umeå, en avskrift av ett brev (Härnösands stifts prästerskapsbesvär, Västerbotten och Lappland, R 52 13 RA), där det framgår att Olaus Graan väntar på besked om medel att trycka "ABC Booken, Catechesian, Spörsmåls, och Handbooken".

Språket i dessa tre böcker kan närmast karakteriseras som pitesamiska. Olaus Graan själv var son till en kyrkoherde i Övre Gran i Uppland. Den samiska han kan har han alltså lärt sig vid vuxen ålder. Denne Olaus Graan ska inte sammanblandas med den Olaus Stephani Graan (även den förstnämnde hette Olaus Stephani) som var av samisk börd och som blev skolmästare vid Skytteanska skolan i Lycksele, predikant och senare kyrkoherde där. Även denne samiske Olaus Stephani Graan gav ut böcker.

Den ABC-bok, som pitepastorn Olaus Graan gav ut 1667, har ingen egentlig titel. På första sidan finns bara alfabetet. Sedan följer i traditionell ABC-boksordning (se Egil Johansson 1987) fader vår, trosbekännelsen, tio guds bud, dopet, nattvarden och böner. Texten är

tryckt så att varannan rad är på svenska, varannan på samiska. Sist kommer - för första gången i en samisk ABC-bok - bilden av en tupp (se Willke 1965, 93ff).

Till denna ABC-boks historia kan fogas ett utdrag ur tingsprotokoll i Jokkmokk den 20 januari 1668 (Nordbergs samling, Umeå):

> *"... Hans Wyrdighetz Prouesten mester Oluf Graans fullmechtige eller uthskickade hafver å laga ting lärit ell:r opläsit vthi allmogens näruaro den abcboken som hans wyr:ht hade låtit tryckia och tillspordes allmogen om de kunna förstå sama språk (?) der till de alle samptligen beiakad".*

Översättaren hade uppenbarligen ett behov av att i efterhand legitimera språket i ABC-boken. Varför vet vi inte med säkerhet, men skälet kan anas i ett brev från landshövding Johan Graan till konungen i maj 1667 (Nordbergs samling, Umeå). I detta brev framför Johan Graan kritik mot kyrkoherden i Piteå för att denne med hjälp av en olärd lappdräng "effter han Lappespråkedt siälf ringa eller inthe förstår" skulle ha låtit göra "någon Translation", som han sedan inte låtit

> *"komma vnder någons censur som vthj Lappespråkedt född ähr och thet rätt förstår, ehuruwähl vthj Vmeå Lapmarck ähr een wällerd och skickelig Prästman, widh nampn H:r Oluf, af LappeFöräldrar, huilcken sådant arbethe hadhe bordt öfuersee,...".*

Det är troligt att landshövdingen inte varit fullt medveten om de dialektskillnader som förelåg mellan Ume lappmark och Pite- och Lule lappmark. Hans uppgifter om den olärde lappdrängen som medhjälpare och om kyrkoherde Olaus Graans kompetens i det samiska språket är svåra att verifiera. Tingsprotokollet från Jokkmokk ger dock besked om att samerna där förstod språket i ABC-boken.

Om utgivningen 1667 finns ytterligare en sak som möjligen kan vara värd att notera. I Vetenskapsakademiens handskriftssamling (Stockholms universitetsbibliotek) finns en "Berättelse om Christendomens början och fortgång i Lappmarken" av kyrkoherde Jonas Hollsten. Den är underteck-

nad i "Qwickjokk i Luleå lappmark den 24 oktober 1768". I §13 i denna berättelse räknar Hollsten upp de samiska böcker som enligt honom "utkomo på lappska Språket med publici Kostnad". Att en del av de äldsta böckerna saknas i uppräkningen (1619 års utgivning är dock med) är inte underligt, men att alla tre titlarna från år 1667 saknas, medan lyckselepastorn Graans utgivning 1668 och 1669 finns med, kan vara värt att notera. Hade pitepastorns utgivning helt spårlöst försvunnit ur bruk? Att så inte varit fallet visar ett exemplar av 1667 års utgivning som finns i Lycksele kyrkoarkiv. Sammanbundna i en enda bok finns pitepastorns alla tre böcker och på pärmens insida en anteckning om att boken skänkts till Lycksele kyrka 1749. ABC-bokens första blad är skadat, i övrigt är boken väl bibehållen.

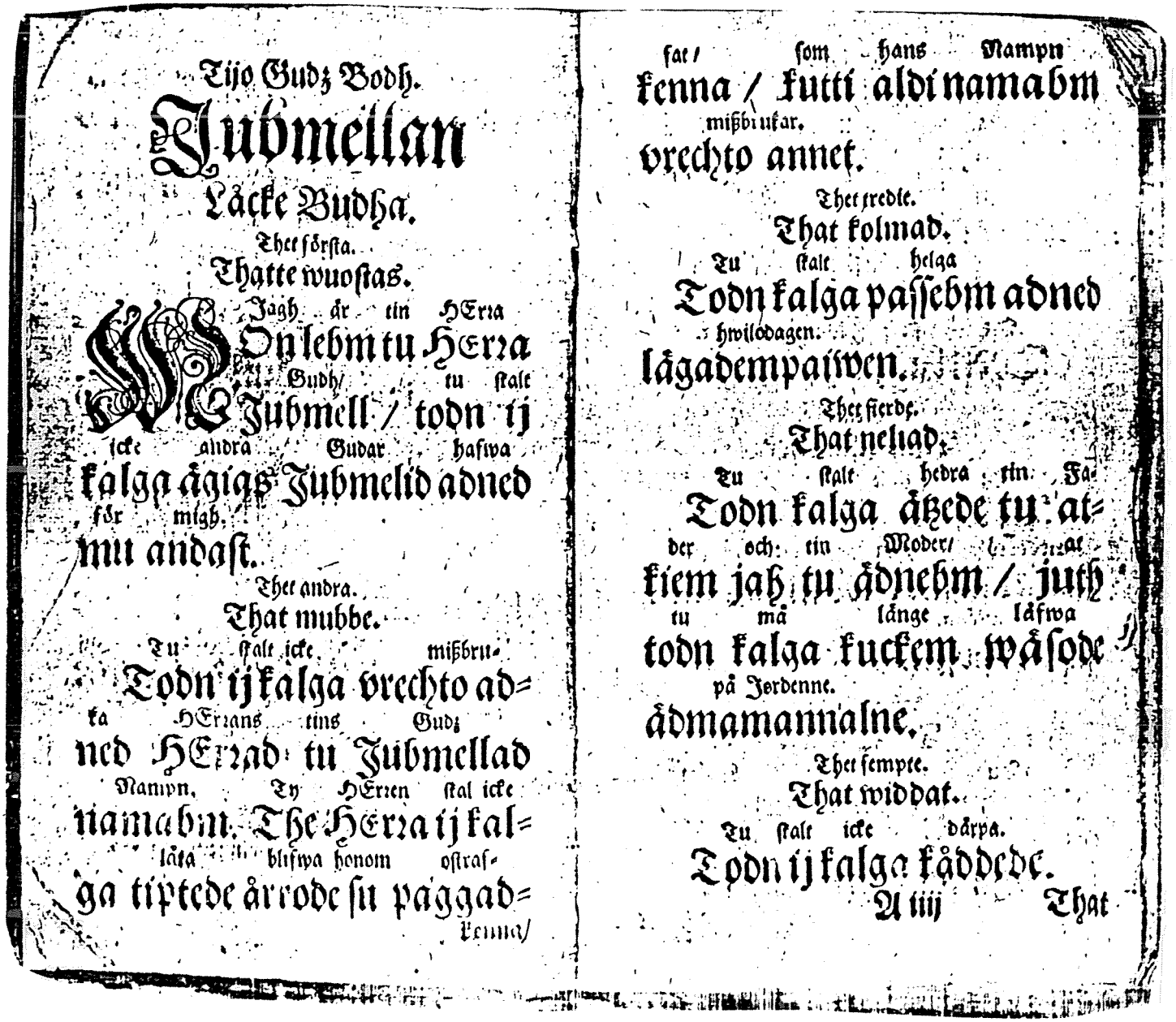

Tijo Gudz Bodh.

Jubmellan

Läcke Budha.

Thet förſta.

Thatte wuoſtas.

Jagh är tin HErra

Oy lebm tu Herra

Gudh/ tu ſtalt

Jubmell / todn ij

icke andra Gudar hafwa

kalga ägias Jubmelid adned

för migh.

mu andaſt.

Thet andra.

That mubbe.

Tu ſtalt icke mißbru-

Todn ij kalga vrechto ad=

ka HErrans tins Gudz

ned HErrad tu Jubmellad

Namyn. Ty HErren ſtal icke

namabm. The Herra ij kal=

låta bliſwa honom oſtraf-

ga tiptede ärrode ſu paggad=

Lemma/

ſat/ ſom hans Namyn

kenna / kutti aldi namabm

mißbrukar.

vrechto annet.

Thet fredie.

That kolmad.

Tu ſtalt helga

Todn kalga paſſebm adned

hwilodagen.

lågadempaiſwen.

Thet fierde.

That neliad.

Tu ſtalt hedra tin Fa-

Todn kalga ädzede tu at=

der och tin Moder/ tat

kiem jah tu ädnebm / juth

tu må länge läfwa

todn kalga kuckem wäſode

på Jordenne.

ädmamanmalne.

Thet ſempte.

That widdat.

Tu ſtalt icke dårpa.

Todn ij kalga kåddede.

Figur 4. Uppslag i den ABC-bok som utgavs 1667 av Olaus Graan, kyrkoherde i Piteå. Hela hans utgivning, ABC-bok, katekes och spörsmålsbok, alla tryckta 1667, finns i Lycksele kyrkoarkiv, hopbundna i ett och samma band. ABC-boken har s k svensk interlinearöversättning, dvs den svenska översättningen står mellan de samiska raderna.

Den samiska katekesen av Olaus Graan 1667 är en översättning av Luthers lilla katekes. Den svenska texten står på vänster sida, den samiska på höger. Språkformen är densamma som i ABC-boken. Första bladet har följande text:

CATECHESIS Eller Summa af then helga Skrift/innehollandes then Christeliga Lärones Hufwudstycker/ både huru wij här som Gudz Folk Christelige skole lefwa/ och sedan hoos honom ewinnerliga salige warda. CATECHESIS Jala Summa datte Oiwemus päcke/ kåbbak kuchte mije tasn kåh Jubmellen vllmugia Christalaka kalge väsod/ jah mangell ludne su igeen saligen warda. För ungt och annat enfaldigt Folk vthi kårta Frågor och Spörszmåhl författat aff D. Martino Luthero. Nyligen på Lappeska Språket uthsatt och uthtålkat såsom Lapfolcket för thenna tijden naturligen och klarligen tala vehi (sic!) Pitheå och Luhleå Lapmarker utharbetat aff Olao Graan, Pith. Praep. & Past. Stockholm/ tryckt aff Georg Hantsch/ 1667.

Denna långa titelsidetext har här återgivits därför att den så tydligt uttrycker tidsandan i sina formuleringar. Det är också av visst intresse att notera att Olaus Graan här tydligt anger att den är avsedd för samerna i Pite- och Lule lappmarker. Översättaren gör därmed fullt klart för alla och envar att språket inte är gångbart över hela det samiska området.

Laurentius Paulinus Gothus (död 1646 som svensk ärkebiskop) utgav år 1631 en spörsmålsbok "Thesaurus catecheticus theoreticus et practicus". Olaus Graan har gjort utdrag ur denna bok och egna bearbetningar och sedan givit ut dem i en s k spörsmålsbok med svensk text till vänster och samisk text till höger. Språkformen är densamma som i ABC-boken och katekesen och spörsmålsbokens titel lyder:

Korta och Enfaldiga Spörsmåhl/ Öfwer CATECHISMUM, Lämpade till Ungdomens förkofring i Christendomen/ enkannerligen sammanfattade för Pitheå och Luhleå Lapmarker/ sampt medh flijth deras egit Språk bifogat

aff Olao Graan, Pith. Praep. & Past. Psal. 98:1,4. Siunger Herranom en Ny Wijso/ ty han gör underligh ting. Alla Werldenes ändar seer vår Gudz Saligheet. Stockholm/ tryckt aff Georg Hantsch/ Åhr 1667.

De s k spörsmålsböckerna tycks ha haft en stor pedagogisk roll att spela i prästernas undervisning av allmogen. Katekesens innehåll och mening förklarades i dessa böcker med hjälp av korta och enkla frågor och svar, möjliga att lära sig utantill. På det viset hade prästen något slags mall att gå efter, då han skulle anteckna i kyrkboken om den förhörde hade "förstått" sina kristendomsstycken eller inte. I viss mån kan väl spörsmålsböckerna också ha tjänat som garanti för "renlärigheten". Spörsmålsbokens tolkning av katekesen var den legitimerade tolkning som skulle läras ut.

Spörsmålsboken av år 1667 är den första samiska spörsmålsbok, vars språk och innehåll vi haft möjlighet att undersöka. Med största sannolikhet har det tryckts en spörsmålsbok redan 1637, men den har inte återfunnits (mera därom i 2.1.9).

2.1.5 Två böcker av skolmästaren i Lycksele, Olaus Stephani Graan 1668 och 1669

Om vi förmodar att den anonyme översättaren av den samiska ABC-boken från 1638 hade samiska som modersmål, så är de två böcker som ges ut av Olaus Stephani Graan år 1668 respektive 1669 den andra och den tredje boken med denna bakgrund.

Olaus Stephani Graan var född i Lycksele lappmark och av samisk börd. Hans modersmål var en umesamisk dialekt. Han fick troligen sin första utbildning vid Skytteanska skolan i Lycksele och studerade senare på ett kungligt stipendium i Uppsala. Det sistnämnda framgår av företalet till hans Manuale Lapponicum av år 1669. Han tycks inte finnas inskriven i Uppsala universitets matrikel, men skrevs däremot in vid Härnsösands gymnasium och avslutade troligen där sin teologiska utbildning. Efter prästvigningen kom han år 1655 till Åsele, men förflyttades redan 1657

till Lycksele, där han blev skolmästare och predikant. År 1673 blev han utnämnd till kyrkoherde i Lycksele och upprätthöll fram till 1686 likväl skolmästarsysslan på Skytteanska skolan. Sistnämnda år skildes de båda sysslorna åt. Olaus Stephani Graan avled troligen år 1690 (Bygdén II 1926:128).

År 1668 - bara ett år efter det att kyrkoherden i Piteå givit ut en spörsmålsbok på samiska - gav alltså skolmästaren vid Skytteanska skolan, Olaus Stephani Graan ut en spörsmålsbok även han. Även Olaus Stephani Graan gjorde egna utdrag och bearbetningar av Laurentius Paulinus Gothus' Thesaurus men de båda spörsmålsböckerna är inte identiska vare sig till innehåll eller språkform. 1667 års spörsmålsbok var på pitesamiska, 1668 års bok på umesamiska (alltså en sydsamisk dialekt). Uppläggningen med svenska till vänster och samiska till höger är dock densamma. Även denna spörsmålbok har en mycket lång titel (se Qvigstad & Wiklund 1899:22) av vilken det klart framgår att boken är avsedd för den samiska ungdomen i "Lyckzela Uhmeå Lappmarck".

Olaus Stephani Graan gav 1669 ut en samisk kyrkomanual, MANUALE LAPPONICUM. Denna manuel är avsevärt mindre till omfånget än Tornæus' Manuale lapponicum från år 1648 och kallas därför ofta för Manuale Lapponicum minus. Översättningens original är svårt att spåra, då ingen av de samtida omfångsrika manualerna tycks ha stått direktmodell. Graans manual har följande innehåll: svenskspråkig dedikation till Karl XI, 39 kyrkosånger, kyrkohandbok (med svenska rubriker), evangeliebok, Kristi lidandes historia och fem böner. Den kyrkohandbok som ingår i Graans manual är större än den som finns i Tornæus' manual. Graan har lagt till tre avdelningar, nämligen "Om Barna Qwinnors Kyrckiogång", om "lösze Koner, när the tagas i Kyrckio effter Barn" och "Huru Lijk skal begrafwas" (Qvigstad & Wiklund 1899:23).

Om återgivningen av den umesamiska dialekt det här är fråga om säger Qvigstad (1899:13) att ljudbeskrivningen är ofullständig och inkonsekvent och ibland svår att förstå för den som inte är införstådd med dialekten. Eftersom detta uttalande av Qvigstad mycket väl kan tillämpas på åt-

skilliga moderna språk och deras ortografier, som likväl fungerar för den som är "införstådd med" språket i fråga, så kan vi utgå från att Manuale lapponicum minus och dess språk fungerade bland samerna i Ume lappmark.

Det fanns ju redan en manual från 1648, Tornæus' Manuale lapponicum. Dess "medellapska" byggde i huvudsak på språket i Torne lappmark. I det tidigare citerade brevet från landshövding Johan Graan till konungen (Nordbergs samling, Umeå) säger Johan Graan, att den manualen bara kan vara nyttig för Torne och Kemi lappmarker "effter then ähr med Finska Språkedt mycket beblandadt, Lapparne i dhe andre Lapmarkerne förstå thär af ringa eller inthe".

I och med utgivningen av Manuale lapponicum minus 1669 fanns det två samiska kyrkomanualer: en anpassad till Torne och Kemi lappmarker i norr och en till Ume lappmark i söder. Pite och Lule lappmarker som ligger mellan dessa båda områden hade kommit något på undantag.

2.1.6 Provtryck ur Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet 1715

Nästa tryckalster på samiska skulle dröja ända till år 1715 och då var det inte fråga om något som var avsett för samerna i första hand utan för de präster i Lappmarken som till äventyrs behärskade samiska. Det var frågan om ett provtryck av en översättning av Nya Testamentet. Provtrycket återgav första och andra kapitlet av Johannes evangelium. Översättare var kyrkoherden i Silbojokk, Lars Rangius. Han var född i Ranbyn, Sorsele, av samiska föräldrar (Nordberg 1969:11 not) och hans språk är umesamiska. Översättningen kom till mellan åren 1701 och 1713 i Silbojokk och det handskrivna manuset förvaras på Uppsala universitetsbibliotek.

Några exemplar av provtrycket finns bevarade (Nordberg 1969:12 not) och en faksimilieavbildning av detta finns återgiven hos Nordberg (1969:7ff).

I en stor artikel har Erik Nordberg (1969) skildrat historien bakom denna översättning, provtrycket och korrespondensen mellan lappmarksprästerna och Georg Wallin, d y, som var den som initierat provtrycket, samt slutligen skälen till varför inte översättningen trycktes. Den som är intresserad av detaljer hänvisas till Nordbergs artikel. Här skall bara kort noteras att kyrkoherde Lars Rangius, infödd same och med umesamiska som modersmål, inte ville gå med på de förändringar och förenklingar (framför allt av ortografin) som Wallin ville genomföra. Om man vill kan man betrakta de diskussioner som fördes om denna översättning som det första embryot till den diskussion som skulle komma att föras ett tjugotal år senare och som sedan resulterade i det s k sydlapska bokspråket. I diskussionen om 1715 års översättning av Nya Testamentet var det en översättare med en för honom genuin och naturlig samiska som vägrade att ge efter för Wallins önskemål om en av pedagogiska skäl förenklad ortografi eller för synpunkter från andra lappmarkspräster. Slutresultatet blev att översättningen inte trycktes. En 12 år lång översättarmöda gick till spillo. Samerna var fortfarande utan Nya Testamentet på sitt eget språk. Ännu i samband med 1723 års lappskolereform föreslogs en utgivning av Nya Testamentet och medel därför avsattes också (Nordbergs samling, Umeå). Det uppges i dokumentet inte vilken översättning det är fråga om, men troligen var det fortfarande Rangius' manuskript som var aktuellt. Något annat känner forskningen inte till. Inte heller i samband med 1723 års skolförordning trycktes någon upplaga av Nya Testamentet på samiska.

2.1.7 1723 års skolreform

Kungl. Maj:t utfärdade den 3 oktober 1723 en "Förordning om Lappländarnes flitiga undervisande i kristendomen och skolors inrättande der i orten". De diskussioner som föregick denna reform, själva riksdagsgången och det praktiska utfallet av förordningen behandlas närmare i en specialrapport inom projektet, varför reformen inte presenteras här. Nordberg (1955:11-14) ger en kort översikt.

Det viktigaste beslutet i denna reform var att varje huvudkyrka (sju stycken) i Lappmarken skulle ha en lappskola. Behovet av böcker underströks också och i förordningens sjätte stycke kan man läsa att "ABC Böcker och Catecheser på bägge språken nu genast skola uppläggas och tryckas, hwartill nödiga medel redan utsatte äro". Uttrycket "på bägge språken" kan ges två tolkningar. Antingen vill man ha tvåspråkiga böcker eller också vill man att samerna ska ha tillgång till böckerna på båda språken. Den förstnämnda tolkningen är enligt min mening den troligaste. Praxis hade varit tvåspråkiga böcker (med undantag för de allra första) och de böcker som trycks som en direkt följd av förordningen var tvåspråkiga.

2.1.8 ABC-bok och katekes 1726

Som en direkt följd av beslutet om utgivning av samiska böcker i 1723 års skolförordning kom år 1726 en ABC-bok och en katekes. Böckernas bakgrundshistoria är av intresse och den återges här i korta drag. Framställningen bygger på dokument och sammanfattning av dokument som finns i Nordbergs samling (Umeå). Se även Nordberg 1955 (100-103).

Sedan förordningen utfärdats sändes brev till berörda myndigheter. Redan den 18 oktober 1723 fick kanslikollegium besked om det planerade skolväsendet och i brevet underströks behovet av böcker:

> *"... att nödige a.b.c. böcker och Catecheser på bägge Språken ofördröijel:n warda uplagde, med flit öfwersedde och sedan aftryckte, hwartill nödige Medell redan blifwit utsatte;..."*.

Ärendet anförtroddes kanslirådet Rosenadler som var censor librorum. Denne vände sig till domkapitlet i Härnösand och fick då veta, att det behövdes samiska böcker på tre olika dialekter för att täcka behovet. Tre lappmarkspräster hade fått befallning att göra översättningar av ABC-boken till olika dialekter.

De tre prästerna var kyrkoherde Johan Læstadius i Silbojokk (pitesamiska), Petrus Alstadius i Jokkmokk (lulesamiska) och kyrkoherde Olof Graan i Lycksele (umesamiska). Den sistnämnde hade fått en anmodan att tillsammans med skolmästaren Petrus (Pehr) Fjellström korrigera den ABC-bok som fanns i Ume lappmark "efter thet förliudes at hon på soml ställen ey är rätt öfwersatter".

Kyrkorherde Graan svarade snabbt och uttryckte sin förundran över talet om en ABC-bok på dialekten i Ume Lappmark. Någon sådan sade han sig aldrig ha sett eller hört talas om. Man kan förstå kyrkoherde Graans förvåning. Den ABC-bok som senast tryckts var den från 1667, skriven av kyrkoherde Graan i Piteå på pitesamiska. Att det skulle finnas kvar några exemplar av den i bruk var föga troligt, dessutom var det ur lyckselepastorn Graans synpunkt fel dialekt. Han meddelar dock domkapitlet att han på prosten Grubbs begäran för några år sedan gjort en översättning av Luthers lilla katekes för eget bruk och sände dessutom in den beställda ABC-boken. Kyrkoherde Alstadius i Lule Lappmark sände också in en ABC-bok. Från kyrkoherde Læstadius i Pite Lappmark kom såväl en ABC-bok som en översättning av katekesen.

Domkapitlet översände manuskripten till kanslikollegium och ville veta om böckerna skulle tryckas "efter alla dialekterna eller allena efter det språket som giäller i Lycksele, hwarest Schola längst warit". Domkapitlet var av meningen att ABC-boken från Lycksele skulle tryckas först, men ville trots detta inhämta synpunkter från lappmarksprästerna om huruvida boken skulle tryckas enbart på umesamiska eller om den skulle ges ut i alla tre versionerna. Kyrkoherdarna Graan och Alstadius uppmanades att insända även översättningar till samiska av Luthers lilla katekes. Domkapitlet hade också föreslagit att en samiskfödd student i Uppsala, Simon Granmark, skulle anlitas som korrekturläsare. Kyrkoherde Graans översättning av katekesen sändes in till kanslikollegium. Domkapitlet föreslog att 1000 à 1500 exemplar skulle tryckas av Graans översättningar av ABC-boken och katekesen. Om behovet av särskilda böcker för de övriga lappmarkerna hade domkapitlet inte fått några säkra besked.

I december 1725 var de ekonomiska förutsättningarna för tryckning av de båda böckerna klarlagda och efter nyåret inkallades studenten Granmark för korrekturläsningen. Granmark fann skäl att komma med så grava anmärkningar att tryckningen avbröts. Av kanslikollegiets protokoll den 4 februari 1726 framgår bl a att "de orden som böra exprimera Gud fader, betyda efter denna versionen Guds fader eller farfader, med mera".

Nu vidtog en korrespondens med domkapitlet i Härnösand, som i sin tur kontaktade kyrkoherde Graan. I Nordbergs samling (Forskningsarkivet, Umeå) finns både Granmarks detaljerade anmärkningar och kyrkoherde Graans svar beträffande katekesöversättningen.

I en skrivelse den 11 maj 1726 redovisar domkapitlet Graans yttrande och tar sedan ställning för vilken version som skall tryckas:

> *"tycks dock med större tryghet kunna hålla sig til Studenten Granmark, som icke allenast är född lapp så wäl som den andra, utan och flera åhr warit wid Academien och med sielfwa skrifarten betygar en större mogenhet i studier: kunnandes således böckerna snart blifwa trychte, ...".*

Domkapitlet litade alltså mer på Granmarks samiska kunskaper än på kyrkoherde Graans.

Den 12 juli 1726 kunde kanslirådet Rosenadler äntligen visa upp exemplar av de tryckta böckerna inför kanslikollegiet.

Den 1726 utgivna ABC-boken saknar titel och har heller inga uppgifter om vem som översatt den. Den innehåller alfabetet, utdrag ur katekesen och dessutom multiplikationstabellen. På sista sidan finns den traditionella tuppen avbildad. Om språket i boken säger Bergsland (1947:40) att det förmodligen är fråga om en numera utdöd umesamisk skogsdialekt. Han säger vidare att språket har en påfallande likhet med Rangius' översättning av Nya Testamentet. Boken har samisk text till höger och svensk text till vänster.

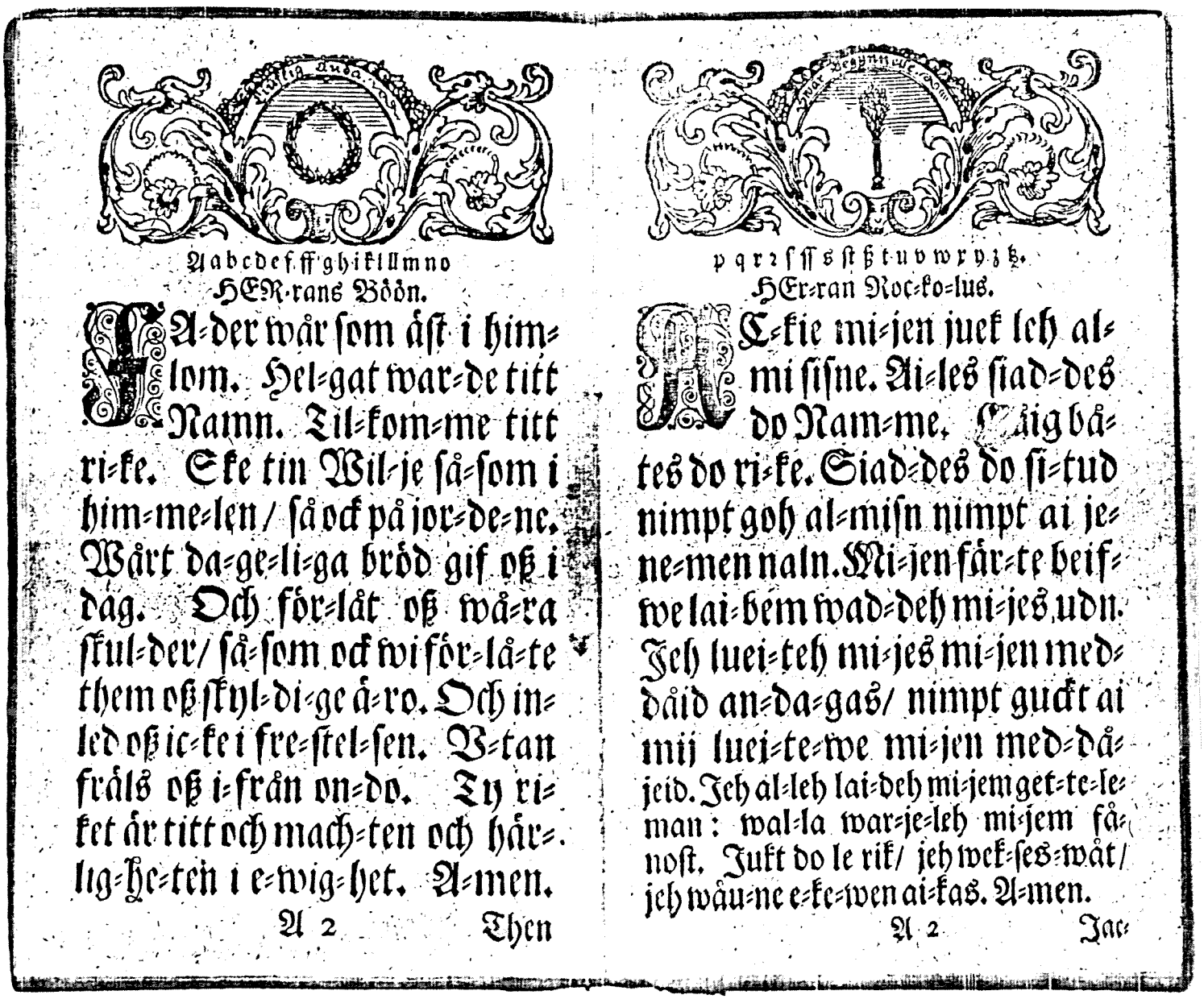

Aabcdeſfghiklmno
HERRans Böön.

FAder wår ſom åſt i him=
lom. Hel=gat war=de titt
Namn. Til=kom=me titt
ri=ke. Eke tin Wil=je ſå=ſom i
him=me=len / ſå ock på jor=de=ne.
Wårt da=ge=li=ga bröd gif oß i
dag. Och för=låt oß wå=ra
ſkul=der / ſå=ſom ock wi för=lå=te
them oß ſkyl=di=ge å=ro. Och in=
led oß ic=ke i fre=ſtel=ſen. Vtan
fråls oß i=från on=do. Ty ri=
ket år titt och mach=ten och här=
lig=he=ten i e=wig=het. Amen.

A 2 Then

pqrſſſſßtuvwryzz.
HErran Roc=ko=lus.

MAckie mi=jen juek leh al=
mi ſiſne. Ai=les ſiad=des
do Nam=me. Mäig bå=
tes do ri=ke. Siad=des do ſi=tud
nimpt goh al=miſn nimpt ai je=
ne=men naln. Mi=jen får=te beif=
we lai=bem wad=deh mi=jes udn.
Jeh luei=teh mi=jes mi=jen med=
dåid an=da=gas / nimpt guckt ai
mij luei=te=we mi=jen med=då=
jeid. Jeh al=leh lai=deh mi=jem get=te=le=
man: wal=la war=je=leh mi=jem få=
noſt. Jukt do le rik / jeh wek=ſes=wåt /
jeh wåu=ne e=ke=wen ai=kas. Amen.

A 2 Jac=

Figur 5. ABC-boken från år 1726. Denna bok är en vacker trycksak. De två exemplar som finns i Lycksele kyrkoarkiv är väl bibehållna. De är inbundna och ryggarna är förstärkta med något som ser ut som björknäver. Bilden återger Fader vår på svenska (till vänster) och samiska (till höger). Lägg märke till hela alfabetet fördelat på båda sidor i uppslaget. Det återkommer på detta sätt på varje uppslag hela boken igenom. Vid de sista sidornas multiplikationstabeller och tupp saknas de.

Qvigstad & Wiklund (1899:24f) uppger att något exemplar av den svensk-samiska katekes som trycktes 1726 inte finns i vare sig Uppsala eller Stockholm. De uppgifter som ges i bibliografin är tagna ur Acta Literaria Sveciae, Upsala 1728, s 346 av G. Wallin. Där återges titeln såsom varande "D. Martini LVTHERI mindre Catechismus på Lappska Språket". På s 375 i samma verk uppger Wallin att en "studio Simonis Granmarkii, olim dicti Angurdolf, Årsilla-Lapponis" har reviderat och korrigerat boken ("revisi & correcti"). Kyrkoherde Graans namn nämns inte alls. Språket får antas vara detsamma som i ABC-boken. Att boken var på både samiska och svenska framgår inte av titeln, men av andra dokument från tryckningsdiskussionen.

2.1.9 Ett par indirekt verifierade bibliografiska uppgifter

I den bibliografiska litteraturen finns en del uppgifter om böcker utgivna på samiska, vilkas exakta innehåll och språk vi inte kan verifiera, därför att inget exemplar av böckerna har bevarats eller återfunnits. Ett par sådana titlar kommenteras här.

I landshövding Johan Graans brev till konungen den 20 maj 1667 (jfr 2.1.4 och 2.1.5) räknar landshövdingen upp de samiska böcker som enligt honom finns i lappmarkerna.

> *"Och finnes här i Landet och Lappmarckerne af Tryckedt vthgångne Böcker på Lappeska Tungomåhl Nembl: ABC: Booken åhr 1632, Cathechesis åhr 1633, En Förklaring thär öfuer åhr 1637, Handbooken finnes och i Lappmarken män huadh Åhr dhen ähr trycht, kan iag nu i hastigheet inthe weetha, ...".*

Av samma brev framgår att landshövdingen sänt in ett exemplar av varje nämnd bok - utom handboken - till "Richzens Archivum". Wiklund (1922a:23) har sökt dem där, men inte funnit dem. Wiklund uppger i samma artikel (1922a:23) att bokauktionsnotarie Erik Ekholm (f. 1716, d. 1784) tydligen sett dem med egna ögon eftersom deras fullständiga titlar finns i bibliografiska anteckningar av dennes hand (Nordinska samlingen, nr 1907, Uppsala universitetsbibliotek).

ABC-bokens titel i Ekholms anteckningar uppges vara: "A.B.C. Book på Lappesko Tungomål, stält och reformerat aff Nicolas Andreæ Pastore Pithensi. Stockholm Anno Christi 1632" Formatet uppges vara 8:o.

Enligt Wiklund (1922a:24) bör denna bok ha varit en andra upplaga av 1619 års ABC-bok. Om innehåll och språk se 2.1.1.

I Ekholms anteckningar finns också en bok med följande titel (efter Wiklund 1922a:23):

Förklaring öfwer Catechesin vppå Lappeske. /sedan en lång lapsk titel/ Bestält aff Olao Niurenio Melpado Pastore Wmensis, med Lappeske Scholans egen bekostnad at tryckias. Tryckt i Stockholm aff Heinrich Kayser, åhr 1637 in 8:o.

Denna katekesförklaring eller spörsmålsbok avses troligen i ett brev från Johan Skytte till O.P. Niurenius den 26.7. 1637 (Källskrifter 1973:101):

> *"Den uthtålkadhe Spörsmåhlsbooken är nu tryckt, och til 500 exemplar uplagdt, hwilke Gregers Gustafsson ed: tilskickandes warder".*

Att det funnits en spörsmålsbok 1637 och att denna också nått lappmarkerna kan inte betvivlas. Niurenius hade "bestält" den på samma vis som han hade ombesörjt ("procurante") 1633 års katekes. Om den är översatt på samma sätt som katekesen, så har den alltså en mycket underlig språkform (se 2.1.1 och Wiklund 1922a:24).

Qvigstad & Wiklund (1899) innehåller också en del andra med frågetecken försedda uppgifter ur den bibliografiska litteraturen. Eftersom de flesta av dessa frågetecken tycks innebära felaktiga tryckår på i övrigt parallella uppgifter i andra bibliografiska anteckningar, lämnas dessa därhän i denna rapport.

2.1.10 Sammanfattning av perioden 1619-1726

Denna första, drygt hundraåriga period av tryckalster på samiska präglas av en dialektalt sett brokig utgivning. Tyngdpunkten låg på de i vidare mening sydsamiska dialekterna. Den svensk-samiska ABC-boken 1638 (en andra upplaga 1640) av en anonym översättare vilar på lulesamisk grund (se 2.1.2). Tornæus Manuale Lapponicum 1648 (se 2.1.3) bygger i huvudsak på den nordsamiska dialekten i Torne lappmark, även om den är det första medvetna försöket till en "medellapsk" text. Pitepastorn Olaus Graans utgivning av tre titlar 1667 var på pitesamiska, en dialekt på gränsen mellan lulesamiskan och de sydsamiska dialekterna (inklusive umesamiskan). All övrig utgivning var på umesamiska eller på en svårdefinierbar sydlig dialekt (se Tabell 1). Man kan alltså hävda att utgivningen hade en dialektal slagsida mot de sydligare områdena av lappmarkerna.

Man måste förmoda att den språkligt sett sydliga prägeln åstadkom många praktiska svårigheter i områden, där dessa dialekter var svårförståeliga eller helt obegripliga. Till detta kom ju dessutom problemen att skapa en ortografi som återgav den utnyttjade dialekten på ett rättvisande sätt. Den uppgiften kan inte ha varit lätt ens för den som själv behärskade språket och av denna rapport framgår det ju att åtskilliga av dem som stod för översättningarna inte själva kunde samiska sedan barnsben.

Böckerna trycktes i Stockholm och transporterades sedan till norrlandskusten. Den vidare distributionen skedde ofta vid prästernas visitationsresor upp till Lappmarken. Vi vet inte med säkerhet om böckerna såldes eller skänktes bort under denna period. Vi vet att lappskoleeleverna senare (under 1700-talet) åtminstone periodvis fick behålla sina böcker, när de slutade skolan. Vi vet heller ingenting om hur länge en upplaga räckte eller hur länge den ansågs användbar, om den nu blev möjlig att byta ut mot en nyöversättning. Några enstaka uppgifter i dokumenten ger dock några glimtar från ett par tidpunkter.

I avsnitt 2.1.9 återges en passus ur landshövding Johan Graans brev till konungen. Graan räknar däri upp de böcker som finns i Lappmarken år 1667. Det är 1632 års ABC-bok, 1633 års katekes, 1637 års förklaring däröver samt något han kallar "handboken". Det sistnämnda avser förmodligen Tornæus' Manuale lapponicum från år 1648. Vi ser att det är tämligen gamla böcker och av denna rapport har det framgått, att åtminstone de tre förstnämnda hade ett för samerna troligen obegripligt språk. Johan Graan säger i sitt brev att böckerna är "lämpat till Vmå, Pitheå och Luhleå Lappers Språåk, effter allenast någon liten åthskildnadh kan wara ther emillan, ...". Landshövdingens kunskaper om skillnaderna inom samiskan kan nog ifrågasättas. Han nämner inte den svensk-samiska ABC-boken från 1638 (en andra upplaga 1640) som har en anonym översättare och är skriven på en dialekt från Lule lappmark. Antingen är han bara okunnig om dess existens eller också har den försvunnit ur bruk. Tagit slut och "nötts sönder" kanske? Vilket i och för sig skulle kunna tolkas som ett tecken på att användarna hade haft större nytta av den boken än av de i Graans brev nämnda.

Den andra vinken om tillgången på böcker får man ur brevväxlingen i samband med utgivningen av 1726 års två titlar. I ett brev till konsistorium skriver kyrkoherden i Lycksele, Olaus Graan, som fått en anmodan att korrigera ABC-boken efter umesamernas dialekt tillsammans med Pehr Fjellström:

> *"... ty bekänner iag här med, det iag till denne dato aldrig hafver sedt eller hördt, at någon A:B:C:D:book eller Cateches varit uppå lapperska språket uplagd efter denna lappmarchz dialect; men Hr Fiellström säger sig väl uti sin ungdom medan han hos sina föräldrar varit, sedt ett tryckt exemplar af A:B:C:D:boken, men hvarest, och af hvem hon var verterad vet han intet"* (Nordberg 1955:100). Jfr avsnitt 2.1.8.

Man kan se hur utgivningen dels kommer i kortare perioder med avstannande verksamhet däremellan, dels är knuten till en viss person, antingen en översättare eller någon annan som tar initiativ.

Mellan 1619 och 1648 utkom åtta böcker, de tre första hade anknytning till pitepastorn Nicolaus Andreæ och den sista av de tre (2:a upplagan av ABC-boken) utkom troligen efter hans död. De två böckerna därefter har anknytning till kyrkoherde O.P. Niurenius i Umeå och är säkert initierade av att Lycksele lappskola, Skytteanska skolan, grundades 1632. Därefter följer de två böckerna av den anonyme översättaren, vars verksamhet Bergsland försiktigt anknyter till lulepastorn Canutis verksamhet (se 2.1.2). 1648 kom sedan Tornæus manual.

Därefter dröjer det till 1667 innan det kommer någon mer översättning. Då kommer inom loppet av tre år fem titlar. År 1667 utgav pitepastorn Olaus Graan tre böcker (se 2.1.4) och skolmästaren, sedermera kyrkoherden i Lycksele Olaus Stephani Graan utgav två böcker, en år 1668 och en år 1669.

Det provtryck ur Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet som kom 1715 var avsett för prästerskapets bedömning och inte för samerna, varför den kan lämnas därhän i detta sammanhang. Nästa utgivningsstöt kommer inte förrän 1726 och då är den en direkt följd av 1723 års skolreform. Initiativet tas denna gång uppifrån centrala myndigheter.

Om man i stället ser på det slag av böcker som utkom, kan man göra följande uppställning:

ABC-böcker: 1619, 1632, 1638, 1640, 1667 och 1726.
Katekesen: 1633, 1667 och 1726.
Katekesförklaringar (s k spörsmålsböcker): 1637, 1667 och 1668.
Handböcker: 1619, 1648 och 1669.
Provtryck ur Nya Testamentet: 1715.

Utgivningen t o m 1637 innehöll en samiska om vilken vi kan antaga att den varit svårförståelig för samerna själva och den utgivning som kom därefter var lokalt förankrad dialektalt. Vi måste antaga att de präster som hade ambitionen att lära samerna läsa på samiska helt enkelt anpassade läroböckerna till den lokala dialekten, kanske använde de sig

av egna handskrivna översättningar. Detta gällde ambitiösa präster och skolmästare och förutsättningen var naturligtvis att de kunde eller lärde sig samiska. I 1723 års skolförordning ålägges skolmästaren att i början taga in tvåspråkiga nybyggarbarn i lappskolan "som någorlunda uti bägge språken kunna hafwa kunskap, på det han utaf dem måtte hafwa hielpreda at giöra sig sielf i Lappskan så mycket bättre verserad;" (Haller 1896:152). Men alla var i början inte ens villiga att lära sig samiska.

Mot slutet av denna utgivningsperiod började myndigheterna inse att de skilda samiska dialekterna verkligen var ett nästan oöverstigligt problem. Redan i samband med provtrycket 1715 försöker Wallin förmå Rangius att förenkla åtminstone ortografin. Hela översättningen stupade ju sedan på att Rangius vägrade att gå med på vare sig förenklad ortografi eller ta hänsyn till andra dialekter (se 2.1.6). Inför 1726 års utgivning av nya läroböcker arbetade man till en början med en utgivning på tre olika dialekter. Det hela slutade sedan ändå med en utgivning enbart på umesamiska. De anslagna pengarna hade inte heller räckt till mer. Det fanns 2656 daler öre kopparmynt anslaget och boktryckarens slutbud för tryckningen av 2 böcker på umesamiska var 1935 daler 6 öre kopparmynt.

På böcker har det i alla tider funnits även en ekonomisk aspekt.

Ingen grammatik eller ordbok trycktes så vitt man vet under denna första period. Det första svenska försöket att åstadkomma en ordlista härstammar dock från perioden. År 1888 fann den finske språkforskaren E.N. Setälä (1890) en latinsk-samisk ordlista innehållande ca 820 ord. Det är en handskrift, gjord av Zacharias Plantinus, son till umepastorn O.P. Niurenius. Den tros ha tillkommit omkring år 1672 och de samiska orden är på umesamiska (Qvigstad 1899:13, Setälä 1890:85-90).

2.2 Utgivningsperioden 1727-1810

Inledningen av perioden 1727-1810 präglas av det arbete som lades ner på försöken att skapa ett för alla samer gemensamt skriftspråk.

Det grundläggande arbetet på det som skulle komma att kallas det sydlapska bokspråket gjordes av Pehr Fjellström, skolmästare i Lycksele från 1718 till 1739, vilket år han utnämndes till kyrkoherde i Lycksele. Fjellström hade varit kyrkoherde Olof Graan till hjälp, då denne insände sina översättningar till kanslikollegium inför utgivningen av de böcker som trycktes 1726 (se 2.1.8). Fjellström var son till kyrkoherde Per Noræus Fjellström i Silbojokk och måste redan under sin uppväxt ha lärt sig samiska. Redan som 10-åring sändes han dock iväg för att studera (Piteå, Stockholm och Uppsala, i nu nämnd ordning). Till Lappmarken återvände han 1718 (Bygdén II:130).

På uppmaning av prosten Zacharias Plantin (sonson till O P Niurenius) hade Fjellström gjort en Vocabularium sueco-lapponicum, avsedd för prästerna i Lappmarken. Landshövding Gyllengrip blev vid ett besök i Lycksele 1734 intresserad av detta arbete och då Fjellström framhöll vikten av ett gemensamt skriftspråk inför en översättning av Nya Testamentet, bad Gyllengrip honom skriva ett memorial om detta. Fjellströms memorial framlades redan vid följande riksdag och resultatet blev att han av kanslikollegium ombads fortsätta med ordboken. Dessutom fick han tillåtelse att på allmän bekostnad göra en resa genom lappmarkerna för att studera skillnaderna mellan de olika dialekterna. Resan företogs år 1737 (Bygdén II:130f).

Periodens inledande mål, skapandet av ett samiskt skriftspråk, kan sägas ha nåtts i viss mån i och med tillkomsten av det s k sydlapska bokspråket (se 2.2.3-4). I det nordsamiska området var detta skriftspråk dock inte gångbart. I övrigt präglas perioden av idogt översättningsarbete och språkliga revideringar av tidigare utgåvor.

På en punkt skiljer sig perioden från den föregående: ordböcker och grammatikor börjar utgivas (se Qvigstad 1899). Detta slag av böcker var inte avsedda för samerna i första hand utan för dem som hade skäl att lära sig samiska som andra språk, alltså präster, lärare (oftast liktydigt med präster) och översättare. De första böckerna av detta slag kommer redan 1738 och är ett resultat av Pehr Fjellströms verksamhet. Då kommer Dictionarium sueco-lapponicum (Stockholm 1738) och Grammatica lapponica (Stockholm 1738). Båda böckerna behandlar i första hand umesamiskan (Qvigstad 1899:19f). År 1743 utgav Henric Ganander från Åbo en Grammatica Lapponica (Stockholm 1743), som i huvudsak följer den tornesamiska dialekten. År 1780 gav Erik Lindahl & Johan Öhrling ut sitt berömda verk LEXICON LAPPONICUM cum interpretatione vocabulorum sveco-latina. Dess ordförråd har en klar sydsamisk dominans (Qvigstad 1899:21).

I Norge hade det samiska översättningsarbetet kommit igång i början av denna period. Den första översättningen kom 1728 och det var Luthers lilla katekes som översattes. Knud Leem gav ut En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden (Köpenhamn 1748) samt ett LEXICON LAPPONICUM (1781). Leems arbeten bygger på nordsamiska dialekter (Qvigstad 1899:16ff).

2.2.1 Svebelii förklaring 1738

På samiska hade det tidigare kommit ut tre spörsmålsböcker, dvs förklaringar till katekesen. Den första år 1637 (2.1.9), den andra år 1667 (2.1.4) och den tredje år 1668 (2.1.5). År 1689 kom den första upplagan på svenska av "Enfaldig förklaring öfver dr. Martin Lutheri lilla cateches, ställd genom frågor och svar" av ärkebiskop Olaus Svebelius. Denna bok, vanligen kallad Svebelii förklaring eller Svebelii spörsmålsbok var mycket länge aktuell vid kristendomsundervisningen inom den svenska kyrkan. Först år 1810 kom en bearbetning av Svebelius, godkänd av ärkebiskopen J.A. Lindblom.

Behovet av en spörsmålsbok på samiska var säkert stort i slutet av 1730-talet, då lappskolorna stod i begrepp att börja sin verksamhet som en följd av 1723 års skolförordning. Av de spörsmålsböcker som funnits i Lappmarken fanns förmodligen inte så många kvar (jfr dock 2.1.4). I och med Svebelii förklarings tillkomst var de också föråldrade. År 1726 hade det givits ut en ABC-bok och en översättning av Luthers lilla katekes (2.1.8). Nästa steg i undervisningsgången, alltså just en spörsmålsbok, saknades. Pehr Fjellström fyllde denna lucka, då han år 1738 gav ut en översättning av Svebelii förklaring. Språket i den är sydsamiska (närmast umesamiska) och det överensstämmer med det språk han presenterar i den samiska grammatiken och den svensk-samiska ordboken utgivna samma år (Qvigstad & Wiklund 1899:25). Enligt Qvigstad & Wiklund (1899:25) finns det ett exemplar av spörsmålsboken på Uppsala universitetsbibliotek men inte i Stockholm. Det finns också ett exemplar i Lycksele kyrkoarkiv. (Jfr 2.2.8).

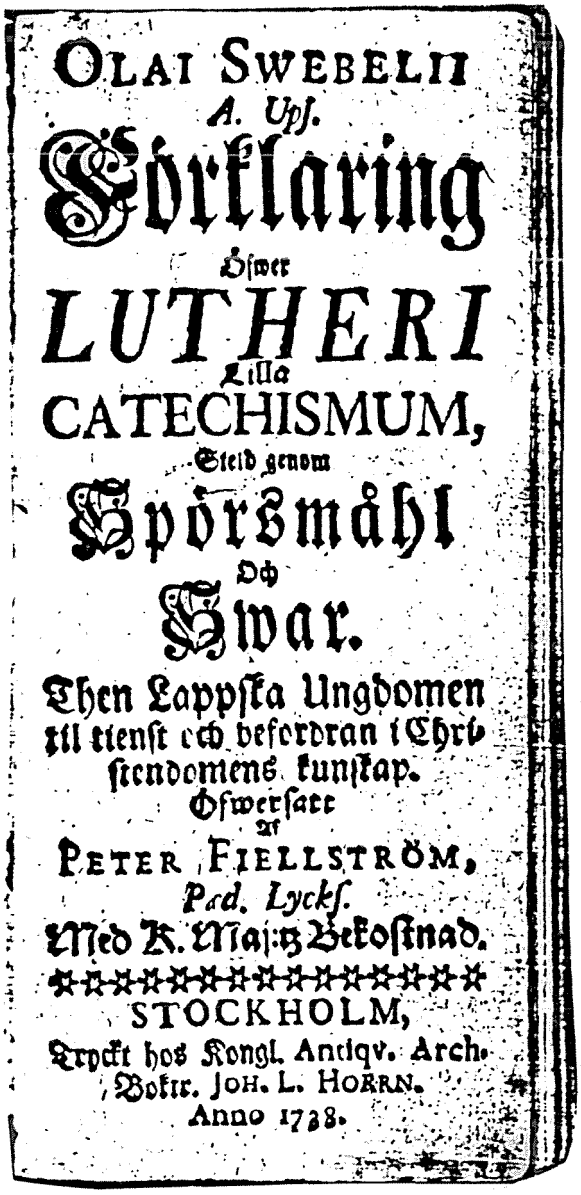

OLAI SWEBELII
A. Upſ.
Förklaring
öfwer
LUTHERI
Lilla
CATECHISMUM,
Stelld genom
Spörsmåhl
Och
Swar.
Then Lappſka Ungdomen
till tienſt och befordran i Chri-
ſtendomens kunſkap.
Öfwerſatt
Af
PETER FIELLSTRÖM,
Pæd. Lyckſ.
Med K. Maj:ts Bekoſtnad.
STOCKHOLM,
Tryckt hos Kongl. Antiqv. Arch.
Bokt. JOH. L. HORRN.
Anno 1738.

Figur 6. Svebelii förklaring utgiven på samiska år 1738. Översättare Pehr Fjellström. Bilden är titelsidan i naturlig storlek.

2.2.2 Alenius' frågor och svar om kristendomen 1742

Uppgifter hos Millen och von Düben (se Wichtigere Quellen hos Qvigstad & Wiklund 1899:5f) uppger en samisk skrift med följande titel: Gallegagie Christenhwoten hiettielwaseh je wastetzeh, nuirehwoten ankan diet dilletalletiem missionariast A.A. Boken är utgiven av Andreas Alenius och trycktes i Stockholm 1742. Den sägs innehålla 16 sidor och vara i format

8:o. Titeln betyder Några frågor och svar om kristendomen framställda till ungdomens tjänst av missionär A.A. Något exemplar av den tycks inte finnas bevarad (Qvigstad & Wiklund 1899:25f).

Anders Alenius var bondson från Nordingrå. Han blev 1738 adjunkt i Sorsele hos sin svärfader, komminister König Granlund. Samtida vittnesmål berättar att Alenius lärt sig samiska så väl att han med samma lätthet predikade på båda språken (Bygdén I:100). Qvigstad & Wiklund (1899:26) hävdar att det av titeln på Alenius' bok framgår att denne använde sig av sydsamiska. Själva texten har språkforskare inte sett. Med tanke på Alenius' biografiska data (han lärde sig samiska i Sorsele) borde han snarare ha skrivit på umesamiska. Tryggve Sköld påpekar att stavningen hw för det samiska wu tyder på att Alenius kan ha haft Fjellströms umesamiska grammatik som stöd (jfr Sköld 1977). Nordberg (1955:109f) berättar att Alenius' lilla skrift hörde till de böcker som användes vid Arjeplogs lappskola, då verksamheten startade där.

2.2.3 Språkkonferenserna 1743 och 1744 och det sydlapska bokspråket

Då Pehr Fjellström under tryckningen av de ovan nämnda verken uppehöll sig i Stockholm år 1738, diskuterade riksdagen livligt "den lapska missionens ordnande" och inhämtade Fjellströms mening i ärendet. Hans översättningar väckte intresse och han fick i uppdrag att översätta Nya Testamentet till samiska (Haller 1896, 30ff). År 1739 blev Fjellström kyrkoherde i Lycksele. För att han utan alltför stor arbetsbelastning skulle kunna fortsätta sitt viktiga språkliga värv, fick han en adjunkt avlönad av offentliga medel (Bygdén II:132).

Ett så stort arbete som en översättning av Nya Testamentet och på sikt naturligtvis hela Bibeln krävde viktiga överväganden vid val av samisk språkform. Utgivningen av Rangius' översättning (se 2.1.6) hade huvudsakligen stupat på oenigheter beträffande just språkformen. Det var ett stort och grannlaga arbete som förestod.

Nu började ett intensivt översättningsarbete under Fjellströms ledning. Bl a utnyttjade han de två nyutnämnda missionärerna för Lappmarken, Pehr Högström och Pehr Holmbom, vilka sändes till honom för att lära sig samiska. De fick deltaga i översättningsarbetet. Många andra präster i Lappmarken bidrog också, framför allt med psalmöversättningar. Det första resultatet av detta intensiva arbete resulterade i fyra titlar år 1744 (se 2.2.4). Innan den slutgiltiga språkformen i dessa bestämdes hade två regelrätta språkkonferenser ägt rum.

Konferenserna hölls på befallning uppifrån. I januari 1739 hade Kungl. Maj:t konstituerat Direktionen öfver Lappmarkens ecklesiastikverk (se Haller 1896:30ff) som fick i uppgift att leda missionen i Lappmarken. Direktionen gav i juli 1743 Härnösands konsistorium befallning att låta sammankalla en språkkonferens för att reglera det samiska språket (Nordbergs samling, Umeå).

Den första konferensen samlades i Lycksele den 3 oktober 1743 och i den deltog kyrkoherde Fjellström (Lycksele), kyrkoherde Forsberg (Åsele) och kyrkoherde Högström (Gällivare). Ett memorial i språkfrågan, som inkommit från kyrkoherde Læstadius i Arjeplog behandlades också. Protokollet underskrevs den 15 oktober 1743.

Det blev nödvändigt med ytterligare en konferens och den sammankallades till Umeå och började den 9 april 1744. I denna andra konferens deltog kyrkoherde Fjellström (Lycksele), kyrkoherde Johan Læstadius (Arjeplog), Henrik Ganander (nyutnämnd kyrkoherde i Sjundeå, Finland, tidigare komminister i Enontekis) samt lektor Pehr Holmbom (Härnösand). Denna konferens avslutades först den 14 maj 1744.

Protokoll från båda konferenserna finns i avskrift i Nordbergs samling (Umeå). De detaljerade protokollen redogör för de diskussioner som fördes och till vilka resultat man kom, då de olika dialekterna skulle samsas. Helt överens var man inte - inte ens i princip. Kyrkoherde Læstadius ansåg t ex i sitt insända memorial, att pitesamiskan skulle ligga till grund

för skriftspråket och menade att det var den tydligaste och bästa samiskan. De i Lycksele närvarande medger att pitesamiskan är tydlig

> *"Men har han avseende på sielwa orden, och deras grammaticaliska böjelser, såwil whar och en, i sådant afseende påstå sin Dialect wara mäst regulier och den bästa; och man lärer i en sådan twist näpligen finan någon skiljesman; som ock troligt är, at ena Dialecten lärer i sig sjelf ej wara stort bättre elr rättare, än den andra".*

Læstadius gav med sig på den punkten och man kom överens om att inte utan grund ("temere") gå ifrån "den dialect Kyrkjoherden Fiellström uti sina arbeten brukat, och man redan på många ställen i lappmarkerne begynt at fortplanta". De principer för ortografin som Læstadius' memorial innehöll mottogs dock positivt av Lycksele-konferensen. Man försökte också finna ord som skulle vara begripliga i så många av dialektområdena som möjligt.

I den tredje paragrafens fjärde punkt sägs följande:

> *"Som man nu aktar onödigt, at hädanefter wid Scholorne läsa swänska har man ej welat, som förr skjedt, införa swänska Texten brede wid den lappska uti a.b.c. Boken och Lutheri Cateches".*

Man vill alltså frångå principen i 1723 års förordning, som ju anbefaller tvåspråkiga böcker. Tanken var måhända att ett fungerande samiskt skriftspråk skulle minimera behovet av kunskaper i svenska inom den samiska befolkningsgruppen - åtminstone för den religiösa undervisningens räkning. Därtill kom att just under mitten av 1700-talet hade Lappmarken en mycket duglig prästkår (se Haller 1896:75 med ref), där många behärskade samiska. Verkligheten var också att samerna i söder började kunna alltmer svenska och samerna i norr hade finskan som hjälpspråk och ofta gudstjänstspråk (se Haller 1896:100ff). Beslutet kan också vara betingat av ekonomiska skäl.

Kyrkoherde Læstadius hade gått igenom Fjellströms översättningar av ABC-boken och katekesen. Konferensen tog hänsyn till de ändringar som gjorts och gick i övrigt igenom de båda böckerna och reviderade språket och ortografin i enlighet med de beslut som tagits. Därefter insändes ABC-boken till konsistoriet i Härnösand som ett prov på konferensens arbete. Katekesen skulle insändas så snart den blivit renskriven.

Umeå-konferensen fortsatte det arbete som påbörjats i Lycksele året innan och i vilket Læstadius och Ganander på grund av årstidens menföre inte kunnat deltaga. Av protokollet framgår att Ganander inte var nöjd med beslutet att grunda språket på Fjellströms umesamiska. Han ville att nordsamiskan skulle ligga till grund. Då detta inte gick att genomdriva, försökte han få igenom fler nordsamiska drag, men misslyckades även på den punkten. Han tvingades på grund av hänsyn till båtlägenheter lämna konferensen, innan den avslutats och for med all sannolikhet hem ganska missnöjd.

Sedan man fastställt de ortografiska, grammatiska och lexicala principerna, övergick man till att tillsammans granska och revidera språket i de översättningar Fjellström hade frambragt:

> *"nemln abcBoken, Lutheri mindre Cateches, Kyrkiohandboken, Evangelia och Epistlar med thertil hörige collecter och Böner, Christi pino Historia, jämte then i wåra swenska Psalmböcker befintelige Böneboken, samt en hop af åtskilliga efter Swänskan öfwersatte Psalmer".*

Målet hade varit ett samiskt skriftspråk som förstods över hela det samiska språkområdet inom Sveriges gränser. Redan eftervärldens benämning på detta språk - det sydlapska bokspråket (Wiklund 1915:5) - visar att man inte lyckades helt (jfr Sköld 1984:24). Man hade skapat ett språk, vars kärna ligger hos dialekterna i den nordliga delen av Ume lappmark (närmast Sorsele) och möjligen också den södra delen av Pite lappmark. Ordförrådet är huvudsakligen gemensamt för alla dialekterna i Lule, Pite och Ume lappmarker. Till den nordliga tornesamiskan tas nästan ingen hänsyn alls (Qvigstad & Wiklund 1899:26f; jfr Qvigstad 1899:20f).

Det var också ett typiskt skriftspråk, i praktiken talat av ingen, men ändå förstått av ett större antal samer än de som kunnat förstå vart och ett av de tidigare tryckta samiska alstren till fullo.

Den enorma arbetsinsats som gjordes av språkkonferensernas deltagande präster väcker djup beundran, trots att de inte riktigt lyckades i sin föresats att skapa ett språk gångbart över hela den svensk-finska lappmarken. En föresats som sakligt sett dessutom var en omöjlighet att genomföra. Från Torne lappmark visar visitationsprotokoll från Jukkasjärvi, Enontekis och Kautokeino år 1750, att de böcker som kom ut på det sydlapska skriftspråket inte var användbara i norr (Haller 1896:90, not 6). I resten av den svenska Lappmarken kunde böckerna användas.

2.2.4 1744 års utgivning

Det omedelbara resultatet av språkkonferenserna 1743 och 1744 var fyra samiska titlar: en ABC-bok, Luthers lilla katekes, en kyrkohandbok och en psalmbok. De tre förstnämnda var översatta av Fjellström, medan psalmboken var sammansatt av många medarbetares psalmer. Alla fyra arbetena var grundligt genomgångna på språkkonferenserna och deras språk hade anpassats till de principer deltagarna kommit överens om.

ABC-boken har ingen titel. Den innehåller alfabetet, utdrag ur katekesen och några böner. Sista sidan har den traditionella tuppen (Qvigstad & Wiklund 1899:27).

Doktor Martini Lutheri Uttjeb Cathechismus (Luthers lilla katekes) innehåller tio Guds bud, trosbekännelsen, Fader vår, dopet, om syndabekännelsen, nattvarden, hustavlan, Athanasianska trosbekännelsen och slutligen syndabekännelsen.

Både ABC-boken och katekesen var i bruk vid visitation i Arjeplogs lappskola år 1745. Eleverna hade lärt sig sina stycken efter de nya upplagorna (Nordberg 1955:110), vilket innebär att distributionen av böckerna uppenbarligen varit snabb och effektiv.

Kyrkohandboken ("Gät-Kirje") har som förlaga den svenska kyrkohandboken från 1693. Hela den svenska handboken har dock inte översatts. Helt utelämnade är kapitel 3 (dop av hedningar), kapitel 7 (besök hos sjuka), kapitel 9 (hur en dödsdömd ska förberedas) samt kapitel 10 (litanian). Kapitel 4 om gudstjänsten är mycket förkortad, likaså kapitel 8 om begravningar. I övrigt är småpartier av den svenska texten överhoppade (Qvigstad & Wiklund 1899:27f).

Psalmboken ("Psalm-Kirje") är sammanbunden med översättningar av evangelier och epistlar, Jesu lidandes historia samt böner. Bönerna är ett urval av de böner som fanns i slutet av den dåtida svenska psalmboken. Psalmöversättarna är många och de har utgått från den svenska psalmboken av år 1695. Man översatte 100 svenska psalmer och det faktum att den samiska psalmboken innehåller 111 psalmer beror på att elva av de svenska psalmerna har fått dubbla översättningar. Lektor Pehr Holmbom (Härnösand) har översatt 32 psalmer, Pehr Fjellström själv har översatt 29, Pehr Högström (Gellivare) står som översättare till 20 och Johan Læstadius (Arjeplog) till 11. Dåvarande pastorsadjunkten i Lycksele (senare kyrkoherde där), Erik Lindahl bidrog med 15 översättningar och fyra kom från Bernard Ask, som var skolmästare i Lycksele (Qvigstad & Wiklund 1899:28f och 137). I översättningen av den svenska evangelieboken hade Fjellström, Holmbom och Högström deltagit (Nordberg 1955:104).

I och med utgivningen år 1744 hade prästerna i Lappmarken fått de undervisningsböcker och kyrkliga handböcker som de behövde för att kunna verka effektivt på samiska, åtminstone i områdena söder om Torne lappmark. För första gången fanns det på en och samma gång "moderna" böcker, som täckte behovet. Det enda som ännu saknades var en översättning av Bibeln.

Fjellström hade ju fått i uppdrag att översätta Nya Testamentet (se 2.2.3). Uppenbarligen var det pedagogen i Fjellström som avstod från att omedelbart kasta sig in i detta stora översättningsarbete, om vilket man kunde förutse, att det skulle ta lång tid. Det praktisk-pedagogiska behovet av de böcker som kom ut 1744 var stort. Dessutom ansåg man kanske att samerna behövde vänja sig vid det nya skriftspråket, innan de fick direkt tillgång till skriftens egna ord.

2.2.5 Högströms postilla och frågebok 1748

Pehr Högström utsågs av Direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk till missionär i Lappmarken år 1741. Då hade han just avslutat sina akademiska studier i Uppsala och blivit prästvigd. Han for till Fjellström i Lycksele för att lära sig samiska och valde därefter att verka som missionär inom Jokkmokks pastorat. Då Gellivare avskildes från Jokkmokk och blev självständigt pastorat 1742, fann Högström till sin överraskning att han utnämnts till kyrkoherde i detta "pastorat utan både kyrka, prästgård eller fastställda gränser" (Bygdén I:245). Fram till år 1749, då han utsågs till kyrkoherde i Skellefteå, verkade Högström med stor nit i Gellivare. Högström deltog i den språkkonferens som sammanträdde i Lycksele 1743 (se 2.2.3) och var också medarbetare vid översättningen av den svenska psalmboken med tillhörande evangelibok 1744 (se 2.2.4). År 1743 gifte han sig med Pehr Fjellströms dotter Catharina.

Pehr Högström gav ut två samiska böcker som båda kom att betyda mycket för samerna. Den ena är en postilla som framför allt de kringvandrande kateketerna hade stor användning av och den andra är en bearbetning av Svebelii katekesförklaring, anpassad till samerna. Båda böckerna trycktes 1748.

Av Direktionen för Lappmarkens ecklesiastikverk hade Högström uppmanats att förse samerna med en postilla (Nordberg 1955:105). På svenska hade det år 1737 kommit ut en översättning av en tysk postilla. Originalet var författat av den tyske teologen Johan Gabriel Güttner, kom ut 1725 och hade titeln "Rechtgläubiges Christenthum". Den svenska över-

sättningens titel var "Then rättrogna Christendomen in Theoria & Praxi". Denna tämligen nyskrivna postilla är förlaga till Högströms samiska postilla, vars titel lyder: "Tat Rektesjakkokes Christendom Tåbdemesne ja Pargosne, Sodno- ja Pasze-Peiwi Ewangeliumi Melt, Tjälgestum", vilket betyder Den rättrogna kristendomen i tanke och handling, förklarad efter sön- och helgdagarnas evangelier. I bokens inledning ingår anvisningar på samiska om hur postillan ska användas. De ambulerande kateketerna hade god nytta av dessa anvisningar (se Nordberg 1955:106f). Postillan har ett tillägg i slutet med en titel som i översättning lyder Den rättrogna kristendomen i teori och praxis, förklarad efter helgdagarnas evangelier och några stora bot- och böndagars texter (Qvigstad & Wiklund 1899:29). Detta tillägg innehåller bl a tio predikningar, register över bibelspråk och predikningarnas innehåll, förklaringar till ovanliga ord och en tryckfelslista. Av de tio predikningarna i postillans senare del är de fyra som är avsedda för bot- och böndagarna skrivna av Högström själv (Qvigstad & Wiklund 1899:30). I övrigt anpassade han översättningarna till det svenska kyrkoåret och dess helger samt uteslöt en del polemiska avsnitt (Qvigstad & Wiklund 1899:30; Nordberg 1955:105f, 111).

Postillan kom ut i en andra reviderad upplaga 1855. Denna andra upplaga har enligt Nordberg (1955:107) "nyttjats ända till nuvarande tid".

Högström vidareutvecklade det sydlapska bokspråket och gav det en form som tog större hänsyn till de nordsamiska dialekterna. I sitt företal förklarar han att han sökt finna en medelväg för att uppnå ett språk som var gångbart inom en större del Lappmarken än ursprungsvarianten av det sydlapska bokspråket. Högström samarbetade med Pehr Fjellström och Johan Læstadius och dessa båda har också tillsammans med honom gått igenom manus och godtagit de förändringar i förhållande till språkkonferensernas beslut som han företagit. För nordsamiskans del överlade Högström med vicepastor Lars Engelmark (Jukkasjärvi) och skolmästaren Isak Grape (Jukkasjärvi). Han stod t o m i brevkontakt med en same från Utsjoki för att lära sig så mycket som möjligt om de nordliga dialekterna (Qvigstad & Wiklund 1899:30f).

Den högströmska varianten av det sydlapska bokspråket blev den språkform som därefter användes vid översättning och språkrevidering av samiska böcker för en mycket lång tid framöver.

Den andra boken som Högström gav ut samma år (1748) har samma språkform som postillan. Den har titeln Catechismus, Katjelwasi ja Wastadusi Pakti, Same-Tjoggelwasi puoren tiet Tjälgestum, vilket betyder Katekesen genom frågor och svar, till lappförsamlingarnas tjänst förklarad (Qvigstad & Wiklund 1899:31; Nordberg 1955:107). Boken - vanligen benämnd "Frågeboken" - användes mycket bland samerna och kom i nya upplagor 1779, 1805, 1837 och 1851. Den innehöll till samerna anpassade frågor och svar som förklarade katekesens innehåll. Dessutom fanns det i slutet en kalender, som var ett slags samisk "bondepraktika" och alltså en profan text (Nordberg 1955:108, 111).

2.2.6 Nya Testamentet 1755

Fjellström hade fått i uppdrag att översätta Nya Testamentet (Bygdén II:131). Det förelåg redan en översättning av NT till samiska, nämligen Rangius' otryckta manus från början av 1700-talet (se 2.1.6). Fjellström har haft detta manus tillgängligt, men säger själv att han inte haft någon större nytta av det (Haller 1896:90).

Översättningsarbetet började med en befallning från Härnösands konsistorium den 5 mars 1740 till några prästmän i Lappmarken att insända provöversättningar på Episteln till Titus. De som fick detta uppdrag var Junelius i Kautokeino, Ganander i Enontekis, Læstadius i Arjeplog och Fjellström själv. De skulle var och en översätta till sin lappmarksdialekt. Uppdraget att översätta till lulesamiska gick till en gymnasist vid namn Paul Samelin. Redan den 9 juni samma år hade alla provöversättningarna kommit in till konsistoriet och samtliga översändes till Fjellström för jämförande studier (Bygdén II:131). Fjellström hade alltså några år före språkkonferenserna ett gott dialektalt jämförelse-material i sin hand. Trots detta faktum har jag ingenstans i litteraturen om språkkonferenserna eller i de dokument och protokoll jag läst om dem

funnit detta material nämnt. Det borde rimligtvis ha givit Fjellström en god överblick av dialektskillnaderna och ha spelat en viss roll vid språkreglerandet.

Fjellströms översättning av NT var färdigt år 1754. Det färdiga manuset genomgicks tillsammans med kyrkoherde Læstadius (Arjeplog) vid en sammankomst i Skellefteå samma år. Den språkform som finns i Fjellströms översättning är den högströmska varianten av det sydlapska bokspråket (se 2.2.5), som hädanefter blir den officiella varianten av detta språk. Nya Testamentet trycktes år 1755.

2.2.7 Almanackor från och med 1795

Från och med år 1795 började Kungl. Vetenskapsakademien att ge ut en årlig almanacka (eller kalender) på det sydlapska bokspråket. Förslaget kom från dåvarande kyrkoherden i Jokkmokk (fr o m 1796 kyrkoherde i Lycksele) Samuel Öhrling (Bygdén II:134). Översättare till åtminstone de fem första almanackornas artiklar var Samuel Öhrlings broder, landskamreraren Johan Öhrling. Efter dennes död år 1800 övertogs arbetet möjligen av kyrkoherde Emanuel Öhrling i Löfånger (Bygdén II:134). Almanackornas innehåll är det för den tiden vanliga, dvs hur många år som förflutit sedan världens skapelse, uppgifter om konungahusets medlemmar, årets plats i solcirkeln, väder och vindriktning för nästan varje dag, soluppgång och solnedgång, marknader osv (Qvigstad & Wiklund 1899:35f).

Dessa almanackor innehöll ända fram till och med 1805 års almanacka också en liten artikel av mer allmänt intresse. Därefter började man helt enkelt bara att trycka om de gamla artiklarna och bemödade sig inte om att översätta nya. Man slarvade ibland t o m så mycket vid tryckningen att samma artikel kunde tryckas två år i rad i stället för den fortsättning som dock sedan gammalt måste ha funnits på lager i tryckeriet. Från och med år 1821 finns det inte längre någon artikel av allmän karaktär i de samiska almanackorna. De artiklar som samerna fick sig till livs via den årliga almanackan är jämte den högströmska "bondepraktikan" den enda kända litteratur på samiska som inte kan betecknas som direkt religiös.

Den första artikeln som de fick i form av en "följetong" var en översättning av utdrag ur Daniel Djurbergs Geografie, II, 1:a uppl, tryckt i Stockholm 1778. Artikelns samiska titel lyder i svensk översättning En kort berättelse och beskrivning av vårt fädernesland eller Sverige. Denna artikel avslutades år 1800 och samma år påbörjades i stället en artikel med titeln Kort svensk historia. Den översättningens förlaga är obekant. Artikeln avslutades i 1805 års almanacka. År 1807 börjar man åter med Sverige-beskrivningen (Qvigstad & Wiklund 1899:36f).

Dessa almanackor innehöll alltså icke-religiös litteratur och det vore intressant att veta hur mycket de lästes. Högströms frågebok (1748) som var sammanbunden med något som kan betecknas som icke-religiös text, nämligen ett slags samisk "bondepraktika" (se 2.2.5) var enligt samstämmiga uppgifter i litteraturen en mycket populär bok bland samerna. Berodde det enbart på frågebokens anpassning till samiska förhållanden eller hade det också med den icke-religiösa textens existens att göra? Vi kan åtminstone gissa att almanackornas profana och upplysande text välkomnades av läskunniga samer. Några uppgifter om att de skulle ha utnyttjats i skolorna har jag hitintills inte sett.

2.2.8 Nytryck och revideringar

Sedan Nya Testamentet år 1755 hade tryckts på samiska, - arbetade översättarna med framför allt två saker: en översättning av hela Bibeln och språkrevideringar av aktuella böcker som inte var utgivna på den högströmska varianten av det sydlapska bokspråket. Några nyöversättningar, med undantag för den profana delen av Högströms frågebok (2.2.5) och de i 2.2.7 nämnda almanacksartiklarna, tycks inte ha sett dagens ljus. Den bibliografiska litteraturen från denna period är dessutom mycket motsägande beträffande vilket årtal olika reviderade böcker trycktes. I de tabeller som finns i bilagan har jag inte medräknat de med stora frågetecken försedda upplagorna, såvida de inte på ett eller annat sätt har verifierats efter bibliografins utgivning (se Qvigstad & Wiklund 1899). Det innebär att perioden eventuellt kan ha haft en större utgivning än vad

som framgår av denna rapport. Fler upplagor kommer säkert att återfinnas, kanske t o m helt nya titlar.

Den första bok som utgavs i språkligt reviderad form var Svebelii förklaringar. Den hade kommit ut på umesamiska i översättning av Fjellström 1738 (2.2.1) och gavs ut i reviderad upplaga samma år som Nya Testamentet kom, alltså 1755. År 1790 kom en andra upplaga av denna reviderade förklaring. Den kom i ytterligare en oförändrad upplaga så sent som 1866 (Qvigstad & Wiklund 1899:63). De reviderade upplagorna av denna förklaring skiljer sig på en viktig punkt från Fjellströms utgåva år 1738: de är enspråkigt samiska.

År 1779 kom en reviderad upplaga av Luthers lilla katekes (översatt av Fjellström och utgiven 1744 som ett resultat av språkkonferenserna). Denna katekes kom i ännu en upplaga under denna period, nämligen år 1807.

Även den psalmbok som utgavs 1744 var i behov av en språklig revidering i linje med den högströmska varianten av det sydlapska bokspråket. Samtidigt som språket reviderades, bytte man också ut några av psalmerna mot andra och lade dessutom till några nyöversättningar. En av psalmerna tros vara ett original på samiska. Psalmboken år 1744 innehöll 111 psalmer. Den nya reviderade psalmboken kom ut 1786 och innehöll 133 psalmer (Qvigstad & Wiklund 1899:34f). Hasselbrink (1958) har skrivit en stor artikel om de samiska psalmernas historia och deras samband med de svenska förlagorna.

Den ABC-bok som gavs ut år 1744 genomgick en språklig revidering och kom troligen ut i en andra upplaga år 1779 och en tredje år 1804. Sistnämnda år utgavs också en något annorlunda ABC-bok. Den innehöll stavelseövningar, några alfabet (denna gång också på antikva), åtta rimmade böner (på antikva), uppgifter om mynt, vikt, mått och tid, arabiska och romerska siffror, multiplikations- och divisionstabeller. De båda ABC-böckerna från 1804 var båda tryckta i Härnösand och slogs senare (1844) ihop till en bok.

Sammanfattning av perioden 1727-1810

Om man jämför perioden 1727-1810 med den föregående, ser man en klar skillnad. Under den första perioden tycks utvecklingen gå i etapper och i viss mån styras av behov som plötsligt uppstår. Den är också språkligt sett ojämn i kvaliteten och dialektalt brokig. Perioden 1727-1810 präglas av ett mycket målmedvetet språkligt arbete och det tycks ligga mer av långsiktig planering bakom utgivningarna. Den språkliga kvaliteten stiger väsentligt och från centralt håll har man blivit medveten om den faktiska språksituationen. Nu finns det också präster i Lappmarken som är kunniga i samiska och intresserade av att göra en insats som översättare. Språkkonferenserna 1743 och 1744 lägger grunden till ett sydlapskt bokspråk (2.2.3) som revideras och får en något nordligare prägel i och med Högströms utgivning 1748 (2.2.5). Den högströmska varianten på det sydlapska bokspråket blir därefter det självklara språket i de samiska texter som ges ut under perioden. Då Nya Testamentet utkommer 1755 har samerna en för den tidens förhållanden i det närmaste komplett kyrko- och undervisningslitteratur till sitt förfogande. Det som saknas är hela Bibeln på samiska. Detta översättningsarbete var dock på gång under hela senare delen av perioden. Det första embryot till utgivning av profana texter kommer i och med den samiska "bondepraktika" som är sammanbunden med Högströms frågebok 1748 (2.2.5) och med de artiklar om Sveriges geografi och historia som återfinns i den samiska almanacka som ges ut årligen från och med 1795.

Fördelningen på olika typer av böcker framgår av nedanstående uppställning, som upptar såväl nyöversättningar som reviderade nya upplagor.

ABC-böcker: 1744, 1779, 1804 och 1804 (två samma år).
Luthers lilla katekes: 1744, 1779 och 1807.
Katekesförklaring (=spörsmålsbok): 1738, 1748, 1755, 1779, 1790 och 1805.
Alenius' "frågor och svar" (exakt innehåll okänt): 1742.

Psalmbok med epistlar och evangelium: 1744 och 1786.
Kyrkohandbok: 1744.
Postilla: 1748.
Nya Testamentet: 1755.
Almanacka: 1795-1810.

Under perioden utkommer alltså samisk litteratur 35 gånger. Av de tryckalster som utkommer är 16 almanackor. Av de återstående verken (19 stycken) som ges ut är minst nio, men troligen tio (Alenius' bok från 1742 kan nog räknas hit) antingen Luthers lilla katekes (tre stycken) eller en s k spörsmålsbok (sju stycken). Den stora andelen katekeser och framför allt katekesförklaringar är ett tydligt tecken på att lappmarksprästerna var intresserade av att lära ut det som i husförhörslängderna ofta har beteckningen "förstår" (Egil Johansson 1972:97ff). Om man utgår enbart från de samiska böcker som från och med mitten av 1700-talet fanns att tillgå hade prästerna i Lappmarken uppenbart samma möjligheter som i övriga delar av landet att undervisa i läskunnighet och kristendom.

2.3 Utgivningsperioden 1811-1850

Hela Bibeln utkom på samiska år 1811. Den är skriven på det sydlapska bokspråket liksom nästan allt annat under den tredje perioden. Utgivningen av Bibeln kunde lika väl utgöra slutpunkt på den andra perioden som början på den tredje. Skälet till att jag valt att låta den tredje perioden börja med bibelutgivningen är att jag ser den som startskottet för utgivning av ett annat slags litteratur på samiska än tidigare. I och med att samerna fått hela Bibeln och därmed all den absolut nödvändiga kyrko- och undervisningslitteraturen på samiska, lösgjordes också översättarkrafter till litteratur av annat slag. Litteraturen är fortfarande av religiös art, men nu är mycket av det som publiceras av karaktär uppbyggelselitteratur (2.3.2). Under denna period återkommer också en dialektalt mer differentierad litteratur. Behovet av ett samiskt språk som bättre tillfredsställde lule- och nordsamer gjorde sig gällande (2.3.6).

2.3.1 Hela Bibeln på samiska och Nya Testamentet i reviderad utgåva

När Fjellströms översättning av Nya Testamentet utkom år 1755 var det bara en översättning av Gamla Testamentet som återstod för att göra den kyrkliga litteraturen på samiska komplett. Fjellström dog år 1764 och det var inte lätt att finna någon som kunde ta upp hans fallna mantel. Den som så småningom åtog sig uppdraget att översätta Gamla Testamentet var kyrkoherde Samuel Öhrling i Jokkmokk. Arbetet tog av förståeliga skäl lång tid, men i oktober 1794 meddelade han konsistoriet i Härnösand, att han hunnit till de apokryfiska böckerna och att arbetet således snart skulle vara avslutat. Samtidigt begärde han att hans broder, Emanuel Öhrling, dåvarande skolmästaren i Arjeplog, skulle anställas som hans medarbetare över vintern. Såsom adjungerad i arbetet inför genomgången och renskrivningen av manuskriptet ville Samuel Öhrling också ha skolmästaren i Jokkmokk, Nathanæl Fjellström (son till Pehr Fjellström). Konsistoriet understödde Samuel Öhrlings begäran och utverkade medel för ändamålet (Bygdén II:134). I prästgården i Jokkmokk slutförde dessa tre män under vintern 1794-95 översättningen av Gamla Testamentet till samiska. Tryckning och korrekturläsning gick därefter mycket långsamt. Det hela började bli tryckfärdigt i början av 1800-talet, då man upptäckte att Fjellströms översättning av Nya Testamentet hade blivit föråldrad. Som alla levande språk utvecklas även samiskan och alla översättningar blir förr eller senare föråldrade. Av Gamla Testamentets översättare var Samuel Öhrling redan avliden, Emanuel Öhrling låg på sitt yttersta och avled 1808 och Nathanæl Fjellström var åldersstigen kyrkoherde i Sunne. I det läget inkallades en ung student till Härnösand med uppdrag att avsluta arbetet, som sedan skulle gås igenom av kyrkoherde Nathanæl Fjellström. Studenten hette Erik Johan Grönlund och var född i Arvidsjaur 1787. Ensam genomförde han snabbt revideringen av Nya Testamentet och hans arbete gicks aldrig igenom av Fjellström, eftersom denne avled år 1809 (Qvigstad & Wiklund 1899:42f, 140, Nordström 1896:22f, Bygdén II:32, IV:48, Tigerström 1950-51).

Enligt Petrus Læstadius (1833:147) gjordes den samiska bibelöversättningen med de svenska provöversättningarna inför en ny svensk bibelöversättning som förlaga. Dessa tillkom mellan 1774-1792 (Qvigstad & Wiklund 1899:43).

Inför tryckningen av den samiska Bibeln hade biskopen i Härnösand, Carl Gustaf Nordin, låtit grunda ett tryckeri i staden, Härnösands första tryckeri. År 1811 låg den samiska Bibeln, Tat ailes Tjalog (= Den heliga skrift) färdig från trycket. Den var en mycket stor och klumpig bok. Ingenting att släpa med sig i lappmarkerna direkt. (Jfr 3.1).

Samtidigt med Bibeln kom också ett separattryck av Nya Testamentet. Det bekostades av det Brittiska bibelsällskapet (Qvigstad & Wiklund 1899:43, P Læstadius, brev den 29.8.1833, Nordbergs samling Umeå).

2.3.2 Evangeliska sällskapets utgivning

En grupp enskilda personer instiftade år 1808 Evangeliska sällskapet i Stockholm. Det blev år 1809 ett stadfäst samfund "för spridande af smärre andaktsskrifter till uppbyggelse och näring för det religiösa sinnet". Det fick ekonomiskt stöd från bibelsällskap i England och Skottland och överlät själv sina tillgångar till det nybildade Svenska Bibelsällskapet år 1815 (Nordisk Familjebok, Band VII:1118). Sällskapet delade även ut gratis biblar (jfr E Rodhe 1906).

Detta sällskap började betala tryckkostnaderna för s k traktater, uppbyggelseskrifter, i översättning till det sydlapska bokspråket. Tre titlar trycktes år 1811 i Härnösand. Vem eller vilka som översatt dem är obekant (Qvigstad & Wiklund 1899:43f). Titlarna var Tat Häjos Josef (= Den fattige Josef), Kristelats Åppetusah Tate Ailes Tjalogest (= Kristliga läror ur den heliga skrift) och Elsan Lauren Neitan wuokokes Wiesom ja salog Jabmen (= Elsa Lars Dotters hedersamma levnad och saliga död). Den första titelns original är en engelsk berättelse, som översattes till svenska år 1808 eller 1809. Ett svenskt original, Christendoms-Läror, sammandragne ur den heliga Skrift (1808) är förlaga till den andra titeln. Den tredje är en översättning av en svensk text av prosten i Piteå, Theophilus Gran, utgiven 1775. Originalets titel är "Guds lof

af Barnas och Spena-Barnas mun, Fjierde Stycket, innehållande Lap-Flickan Elsa Lars Dotters uppbyggeliga dödssäng och saliga död (1775).

Redan 1813 utgavs ytterligare tre titlar. Två av dem var översatta av kyrkoherde Daniel Engelmark i Jokkmokk. Denna översatte Evangeliska sällskapets skrift nr 2 och nr 12 med titlarna Det ena nödvändiga (samisk titel = Tat akt tarbes) respektive Menniskans naturliga tillstånd (samisk titel = Almatjen naturelats wuoke). Den sistnämnda skriften var översatt till svenska från ett tyskt original (Qvigstad & Wiklund 1899:46). Den skrift från 1813, vars samiske översättare är obekant, är en översättning av sällskapets skrift nr 4, betitlad Samtal emellan tvänne Resande (samisk titel = Halaitakkatem Kuokt Farolattai Kaskan).

År 1849 utgavs en hel bok, som innehöll översättningar av sexton stycken av Evangeliska sällskapets skrifter och dessutom två lovsånger och fem barnaböner av okänt ursprung. Översättaren är obekant och boken är tryckt i Härnösand (Qvigstad & Wiklund 1899:55f). De skrifter som ingår har titlar, typiska för detta slag av litteratur: Tiden och Evigheten, Om Fördömelsen och det eviga Lifvet, Korrt Anvisning att blifva Salig, Om den sanna omvändelsen osv.

Den ton som traktaterna har är tidstypisk. Den är allvarlig och det är "starka färger man här använder för att rycka upp människorna ur likgiltighetens och syndasäkerhetens tillstånd" (Rodhe 1906:165). Dessa traktater delades till största delen ut gratis, mest till fattigt folk. Under det första årets verksamhet hade sällskapet på svenska hunnit ge ut nio nummer i tillsammans 136 000 exemplar. Hur stora de samiska upplagorna var har jag inte sett någon uppgift om. Hur mycket traktaterna spreds och lästes bland samerna är svårt att skapa sig en uppfattning om. I Lycksele kyrkoarkiv finns några av dessa traktater bevarade. De finns där i ganska stora buntar. Antingen har de från början levererats i tämligen stor mängd och dessa buntar är överblivna exemplar eller också har den slutliga distributionen inte fungerat. Som ren spekulation kan man fundera över om de berörda lyckseleprästerna kanske instämde med ett uttalande om dessa skrifter som gjordes knappt hundra år senare:

"Men det måste sägas, att det är ett relativt lätt spel att med sådana medel röra upp människornas sinnen" (Rodhe 1906:166).

2.3.3 Ny kyrkohandbok 1812

Den svenska kyrkan fick en ny kyrkohandbok år 1809. Den kyrkohandbok på samiska, som då var i bruk, var tryckt år 1744 och var en översättning av 1693 års svenska kyrkohandbok (se 2.2.4). Det är ett tidens tecken att man nu mycket raskt såg till att den nya kyrkohandboken kom ut också på samiska. Den trycktes i Uppsala och utgavs redan 1812 och är enligt Grape (1853:93) översatt av Erik Johan Grönlund (jfr 2.3.1). Om denna bok uttalar sig Petrus Læstadius i sin Fortsättning av Journalen (1833:163) i följande ordalag:

"I Upsala grasserade jag, för att få reda på Lappska Handboken, hvilken der blifvit tryckt år 180? men förgäfves, likasom i Härnösand. Af denna bok finnas på sin höjd 20 exemplar, deraf ett vid hvarje kyrka i Lappmarken. I Arieplog finnes också icke mer än detta ena, hvarigenom presterskapet har en stor olägenhet, och jag har vid tjenstеförrättningar under missions-resor fått hjelpa mig genom extemporerad öfversättning ur Svenska handboken. Den är för öfrigt högst illa öfversatt, och röjer i allt ett slurf, som icke bör vara i en sådan bok. --- Värsta slurfet är det ändå, att hela upplagan alldeles försvunnit, utan att någon vet hvart den tagit vägen".

Något tycks ha inträffat vid leveransen av kyrkohandboken, eftersom den bara 21 år efter sin tryckning knappast fanns längre (jfr 3.1). År 1850 trycktes i Härnösand en andra, reviderad upplaga av denna kyrkohandbok.

2.3.4 Katekeser och katekesförklaringar

Katekeser och katekesförklaringar var flitigt brukade i Lappmarken. Petrus Læstadius (1833:139-149) ger en livfull beskrivning av vad framför allt "Lill-Catechesen" och Högströms "Fråg-bok" (se 2.2.5) betydde i samernas kristna liv. Svebelii förklaring kallades allmänt "kukkes-kirje"

(= Långboken) och utgjorde "hvad man kan kalla, en gradual-curs, som väl föga någon annan än de, som gått i Scholan, hade genomgått. Den var endast i Arvidsjaur allmän". Luthers lilla katekes i kombination med Högströms frågebok "hafva varit som ett Adprobaturs-pensum" för dem som skulle få komma till nattvarden. Denna del av journalen avser förhållandena år 1828 och Petrus Læstadius klagar över att grundvalen för både Svebelii förklaring och Högströms frågebok, nämligen Lilla katekesen "var alldeles utgången". Lilla katekesen hade utgivits senast år 1779. "De få, utnötta och i högsta grad nedsmutsade, exemplar, som funnos hos Lappar, betalades med ända till 1 R:dr stycket". Detta var ett högt pris, allra helst som samerna varit vana att få sina böcker för nästan ingenting. Eftersom "Lappska Ecklesiastikverket" enligt Petrus Læstadius arbetade alldeles för långsamt, hade han på egen bekostnad låtit trycka Luthers lilla katekes i Stockholm. Den samiska upplagan av Svebelii förklaring innehåller nämligen inte lilla katekesen utan enbart förklaringarna. Det omtryck av lilla katekesen som Læstadius ombesörjde och bekostade är den fjärde upplagan av 1744 års utgåva (språkligt reviderad 1779), men 1828 års upplaga innehåller inte stycket V om syndabekännelsen, stycket VII hustavlan eller stycket VIII den Athanasianska trosbekännelsen (Qvigstad & Wiklund 1899:50). Petrus Læstadius distribuerade 500 exemplar till försäljning i Lappmarken för 4 sk Banco.

Ärkebiskop J A Lindblom omarbetade Svebelii förklaring och den omarbetade versionen godkändes år 1810. Detta innebar att samerna länge därefter läste och lärde ur en föråldrad "Långbok", eftersom den lindblomska förklaringen inte kom på samiska förrän år 1829. Den hade översatts av Gustaf Edvard Rhen, vid denna tidpunkt predikant i Arvidsjaur (Qvigstad & Wiklund 1899:50, 144). Denna spörsmålsbok innehåller också Luthers lilla katekes. Översättningen skulle granskas av andra lappmarkspräster, men dröjde mycket länge på denna granskningsrunda (Læstadius 1833:141ff). Då Petrus Læstadius på sin resa hem till Lappmarken år 1828 passerade Härnösand, fick han i uppdrag att granska översättningen. Han reviderade den ganska grundligt, varefter boken utgavs följande år. I samband med utgivningen av den lindblomska förklaringen förekom det önskemål om "särskild öfversättning för den norra Lappmarken", en fram-

ställning som Petrus Læstadius avvisade (1833:144f). Bland hans motiveringar fanns påpekandet att "På samma grunder borde man också hafva en särskild Cateches för hvar och en folk-dialect, som talas i de särskilda Svenska landskaperna...". En andra upplaga av den lindblomska katekesen trycktes år 1847.

En femte upplaga av Högströms frågebok (se 2.2.5) utgavs år 1837.

2.3.5 Psalmbok med evangelier och epistlar 1849

Den s k Wallinska psalmboken utkom år 1819. Den samiska psalmbok som kom ut 1786 byggde i huvudsak på den svenska psalmboken från 1695 (se 2.2.8). I och med den Wallinska psalmboken blev det nu aktuellt med en ny psalmbok på samiska. Det skulle dock dröja 30 år, innan den kunde förverkligas.

Gustaf Edvin Rhen hade redan lämnat Lappmarken och blivit kyrkoherde i Älvkarleby i Uppland, då han åtog sig att vara redaktör för den nya samiska psalmboken. Till sin hjälp hade han fem präster i Lappmarken (se Hasselbrink 1958:41ff). Språket i den nya psalmboken är detsamma som i 1786 års psalmbok. Endast smärre ortografiska korrigeringar har gjorts.

Den nya samiska psalmboken trycktes i Härnösand 1849. Den har bara en liten del gemensam med den föregående samiska psalmboken. Med inga eller mycket små ändringar togs 97 psalmer ur denna upp och 12 omarbetades. Boken innehåller 276 psalmer och den är redigerad på samma sätt som den Wallinska psalmboken (Hasselbrink 1958:41). Även den samiska psalmboken är sammanbunden med en evangelie- och epistelbok. Den innehåller dock något färre texter än den svenska. Efter evangelier och epistlar finns Jesu lidandes historia, uppståndelse och himmelsfärd, böner och utdrag ur kyrkohandboken och slutligen ett tryckfelsregister.

2.3.6 Lars Levi Læstadius' utgivning och det s k nordlapska bokspråket

Lars Levi Læstadius, kyrkoherde i Karesuando och senare i Pajala, den læstadianska rörelsens grundare, ivrig nykterhetskämpe och känd som dundrande predikant, behöver ingen närmare presentation. Litteraturen om honom och hans livsverk är riklig (se t ex Bygdén III:56). Mindre känt bland icke-språkvetare är det kanske att han utgav fyra originalverk på samiska. Det språk han använder sig av är inte det för tiden gängse sydlapska bokspråket. L L Læstadius skriver på ett språk som Wiklund ibland kallar det nordlapska bokspråket, ibland det nordlapska skriftspråket (Wiklund 1915:5, 129). I litteraturen kallas språket också ibland kåtalapska (Qvigstad & Wiklund 1899:52). Termerna ska inte förväxlas med begreppet nordsamiska (jfr 1.2).

Det nordlapska bokspråket grundar sig på lulesamiskan. Ordförrådet och huvuddelen av formläran är lulesamiska, medan stavningen följer det sydlapska bokspråket (Wiklund 1915:129). Det språk L L Læstadius använde klingade förmodligen mer hemtamt för samerna i Lule lappmark än det stelare och färglösare sydlapska bokspråket.

På det nordlapska bokspråket gavs under perioden ut fyra titlar, alla av L L Læstadius. Under senare hälften av 1800-talet utgavs fler skrifter på detta språk (se Wiklund 1915:5f).

L L Læstadius gav ut följande skrifter på det nordlapska bokspråket:

- Hålaitattem Ristagasa ja Satte almatja kaskan (= Samtal mellan en kristen och en vanlig människa), Härnösand 1839.

- Prediko Nobbe Jåulå Peiwen naln (= Predikan på annandag jul), Härnösand 1842.

- Tåluts Suptsasah, Jubmela pirra ja Almatji pirra (= Gamla berättelser om Gud och människan), Härnösand 1844.

- Nobbe Hålaitettem Ristagasa ja Satte Almatja kaskan (= Ett andra samtal mellan en kristen och en vanlig människa), Stockholm 1847.

Alla fyra verken är originalverk, alltså inte översättningar. Tåluts Suptsasah (1844) är en bok på 259 sidor, medan de andra titlarna innehåller texter på mellan 15 och 21 sidor. Just det stora verket, Tåluts Suptsasah, är känt för ett schvungfullt språk med genuint samiska tongångar.

2.3.7 Övrig utgivning

Under hela perioden 1810-1850 utkom det årligen en samisk almanacka (se 2.2.7). Det innebär att av periodens 64 utgivna titlar är hela 40 stycken helt enkelt en almanacka (Tabell 1, Bilaga). Fr o m år 1821 innehåller den inte längre någon artikel av allmän karaktär utan bara sedvanliga almanacksuppgifter.

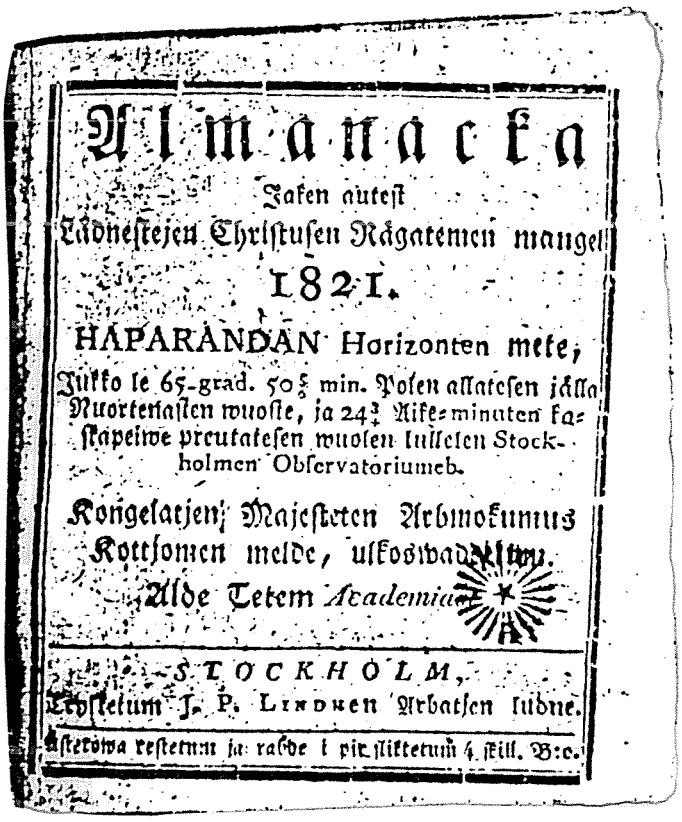

Almanacka
Jakon autest
Tádneſtejen Chriſtuſen Nágatemen mangel
1821.
HAPARANDAN Horizonten mete,
Jukko le 65-grad. 50 min. Polen allateſen jálla
Nuortenaſſen wuoſte, ja 24½ Aike-minuten ka-
ſkapelwe preutateſen wuolen tullelen Stock-
holmen Obſervatoriumeb.
Kongelatjen Majeſteten Arbmokunnus
Kottſomen melde, uſkoswad[illegible]
Alde Tetem Academia[illegible]
STOCKHOLM,
Trykſtetum J. P. Lindgren Arbatſen ſudne.
[illegible] reſtemin ja raſde i pir ſlikteruin 4 Rill. B:o.

Figur 7. Titelsidan av 1821 års almanacka i naturlig storlek. Originalet i Lycksele kyrkoarkiv.

Övrig utgivning består av fyra titlar, alla översättningar till sydlapskt bokspråk.

År 1841 utgavs två traktater av något som kallar sig F.R.S. (= För Religionens Skull). Det ena var en åtta sidor lång text med titeln Jukkaleswouten pira (= Om dryckenskap). Texten var översatt av Gustav Edvin Rhen (Grape 1853:95). Den andra traktaten som utgavs av F.R.S. är en oförändrad upplaga av en av Evangeliska sällskapets traktater från 1811 (se 2.3.2), nämligen Kristelats Åppetusah Tate Ailes Tjalogest (= Christendoms-Läror, sammandragne ur den heliga skrift). Båda traktaterna trycktes i Stockholm.

Under hela perioden trycktes bara en enda ABC-bok, vilket kan tyckas något märkligt. Visserligen kom det två stycken ABC-boksupplagor så sent som 1804, men kan de ha räckt i 40 år? (Jfr 3.1). År 1844 slogs de båda

ABC-böckerna från 1804 ihop till en enda ABC-bok, vilket lät sig göras, eftersom de var två ganska olika ABC-böcker (2.2.8). I Lycksele kyrkoarkiv finns ett stort antal exemplar av 1844 års ABC-bok. De tycks vara helt oanvända. Såvida Lycksele inte fått en omåttligt stor leverans i förhållande till sina behov (eller möjligen varit depå för vidare distribution), så verkar efterfrågan på den samiska ABC-boken förvånansvärt liten vid mitten av 1850-talet (jfr 3.1). Det är möjligt att man just i Lycksele redan övergått till att lära sig läsa direkt på svenska vid denna tid.

I Tyskland utgavs av Johannes Gossner år 1812 en bok med titeln "Herzbüchlein oder das Herz des Menschen ein Tempel Gottes oder eine Werkstatt des Satans in 10 Figuren sinnbildlich dargestellt zur Beförderung und Erweckung des christlichen Sinnes" (Qvigstad & Wiklund 1899:58f). Denna bok översattes av en obekant översättare till det sydlapska bokspråket. Boken innehåller tio träsnitt och är på 55 sidor. Den trycktes i Umeå år 1850 och har på samiska titeln Almatja-waimo, Akt Herran Tempel jalla Pärkelen Wiesom-saije; Sadnes ja jakkeje Kristegasi tsuoikotum Låkke Kåwi pakto.

2.3.8 Sammanfattning av perioden 1811-1850

I och med utgivningen av hela Bibeln på samiska år 1811 har kyrkan fått de nödvändiga kristna texter den behöver för att förkunna på samernas eget språk. Av de 64 utgivningar som förekom under denna period är nästan två tredjedelar den årliga almanackan, i övrigt domineras perioden av den s k uppbyggelselitteraturen, traktaterna. Lars Levi Læstadius fyra titlar på det s k nordlapska bokspråket är det första tecknet på den språkliga utveckling som kommer senare i den svenska Lappmarken, nämligen en förskjutning till utgivning på lulesamiska och nordsamiska. Denna utveckling ligger dock utanför tidsramarna för denna rapport.

Utgivningen under perioden fördelar sig på olika slag av böcker på följande vis. Såväl nyöversättningar och originalverk som reviderade upplagor ingår.

ABC-böcker: 1844
Katekeser: 1828
Katekesförklaringar (spörsmålsböcker): 1829, 1837, 1847
Psalmbok: 1849
Hela Bibeln: 1811
Nya Testamentet: 1811
Kyrkohandbok: 1812, 1850
Uppbyggelselitteratur (på sydlapska): 1811, 1811, 1811, 1813, 1813, 1813, 1841, 1841, 1849, 1850
L L Læstadius' verk: 1839, 1842, 1844, 1847
Almanackor: 1811-1850

Denna uppställning avslöjar att utgivningen är koncentrerad till de första åren efter Bibelns utgivande och till de sista tio åren av perioden.

3. ALLMÄNNA SLUTKOMMENTARER

3.1 Petrus Læstadius' kritik

Petrus Læstadius, bror till Lars Levi Læstadius, innehade missionärstjänsten i Pite lappmark från den 23 december 1826 fram till hösten 1832, då han blev utnämnd till visitator i Lappmarken för de tre påföljande åren (Inledningen till Læstadius 1928:7). Sina resor i Lappmarken som visitator har han beskrivit i sina Journaler (de utgavs 1831 och 1833). I inledningen (skriven av Gudmar Hasselberg) till den utgåva som kom 1928 står att läsa

> *"att Læstadius har kommit till Lappmarken fylld av reformatorisk nit, att han drömt om att göra en stor insats i sin hembygds utveckling genom att draga upp nya riktlinjer för det svenska odlingsarbetet däruppe, både det kyrkliga och det världsliga. --- Læstadius är född till reformator, en av dessa brinnande andar, som äro redo att offra allt för en idé".*

Brinnande andar dör ofta unga och fattiga. Djupt skuldsatt tog P Læstadius tjänsten som kyrkoherde i Vibyggerå hösten 1836 och redan 1841 avled han, endast 39 år gammal.

Hans Journaler är fyllda av detaljrika beskrivningar och mycken kritik emot skilda förhållanden i Lappmarken. Till ecklesiastikexpeditionen inlämnade han våren 1836 ett av prästerskapet i Lappmarken och konsistoriet i Härnösand tillstyrkt lagförslag vid namn "Förslag till Reglemente för Ecklesiastikverket i Lappmarken".

Den 29.8.1833 sände P Læstadius in visitationsakterna för år 1833 till "Max. Ven. Consistorium i Hernösand". Med akterna följer ett långt brev som sammanfattningsvis kommenterar de tre årens erfarenheter som visitator. Detta brev innehåller också en del uppgifter om bokbeståndet i Lappmarken och en hel del kritik (Nordbergs samling, Umeå).

P Læstadius påpekar att bristen på läroböcker i Lappmarken hör till de stora olägenheterna. "För närvarande är dock med Bokväsendet en fullkomlig oreda, och har verkeligen länge nog varit det". Bland orsakerna till denna "oreda" nämner han bl a det faktum att församlingarna inte anmäler bristen på böcker förrän upplagan är helt slut och då tar det tid för konsistoriet att leverera de önskade böckerna, "emedan ingen direct communication sjöledes äger rum mellan Hernösand och de Westerbottniska städerna och orterna med vilka Lappmarken har communication". Han föreslår att de samiska böckerna skall deponeras i Stockholm, varifrån de kunde fraktas till Piteå, Luleå eller Umeå för vidare befordran med handelsmän upp till marknaderna i Lappmarken. Ett annat problem var att böckerna sällan var åsatta ett pris och prästerna därför hade svårt att ta betalt och inte visste vad de skulle göra med de medel de eventuellt tog in på bokförsäljningen.

Petrus Læstadius övergår sedan till att i detalj redogöra för den "oreda" som enligt honom råder.

Det olämpliga formatet (se 2.3.1) på den samiska Bibeln (1811) - P Læstadius skriver "att den nästan kan sägas utgöra en mansbörda" - gör den föga efterfrågad. Det finns i princip ett exemplar vid varje lappkyrka. Han tror att upplagan i själva verket "är att betrakta, såsom den der kommer att maculeras...". Han skriver, att om man vill

"påräkna en allmän Bibelläsning hos Lapparna, då måste en annan upplaga påtänkas. Dermed kan dock icke vara någon brådska: nog brådskadt då den ifrågavarande utkom, öfversatt från en Svensk Prof-öfversättning, som sannolikt aldrig blir antagen".

P Læstadius anser att tills samerna lärt sig "läsa inan i Bok" har de en Bibel nog i Nya Testamentet. I Lappmarken finns år 1833 två upplagor av Nya Testamentet. Den upplaga som gavs ut i översättning av Pehr Fjellström 1755 (2.2.6) finns fortfarande kvar och dessutom finns det separattryck av Nya Testamentet som kom i samband med bibelutgivningen (1811). P Læstadius föredrar den gamla upplagan och säger att den nyare "har sämre både papper, stilar och inbindning än den förra. Till och med språket är sämre och trycket vårdslösadt". Någon stor efterfrågan på Nya Testamentet är det inte. Den nya upplagan utdelas till skänks, förmodar P Læstadius.

Postillan (1748), översatt av Högström (2.2.5) finns inte längre till salu, men är efterfrågad, framför allt av kateketerna. Varje kyrka borde ha ett parti att tillgå för försäljning.

På Psalm- och Evangelieboken (senast utgiven 1786) är det större åtgång än på de ovan nämnda böckerna. P Læstadius förmodar att det inte finns något stort parti kvar av upplagan och därför "ingingo Rhen och jag för tvenne år sedan en förening till Nya Psalmbokens öfversättande på Lappska,...". Arbetet går långsamt, men P Læstadius hoppas på en ny samisk psalmbok "inom ett Decennium". Den kom först 1849 (2.3.5).

Tillsammans med Psalmboken sägs Högströms frågebok vara "denna Lappska Allmogens förnämsta Religionsbok". Han meddelar att den är alldeles utgången i Sorsele, Jokkmokk och Gellivare, att det i Arvidsjaur finns 60 exemplar och i Arjeplog 12. Han ber konsistoriet att de, om de ännu har något parti liggande, ska sända honom 150-200 exemplar till nästa Åsele marknad, så ska han själv distribuera dem till de församlingar som behöver dem.

I avsnitt 2.3.3 framgår det redan att något hänt upplagan av den Kyrkohandbok som kom ut 1812. Enligt P Læstadius låg upplagan på åtminstone 200 à 300 exemplar och det finns inte ens 20 i Lappmarken. Till detta säger han dock att den "är så illa och på sina ställen felaktigt öfversatt, att det i detta afseende kan vara en ren vinst att uplagan *förkommit*".

Den lindblomska katekesen (1829) som översattes av Rhen (2.3.4) är enligt P Læstadius en tämligen onödig bok. Samerna köper den bara därför att Luthers lilla katekes finns däri. När den distribuerades i Lappmarken, hamnade "betydliga partier" av boken i församlingar, där det inte fanns några samer. I brist på prisuppgift delades den också ut gratis på sina ställen. Den "Gamla Spörsmålsboken", dvs Svebelii förklaring (vars tredje upplaga trycktes 1790) efterfrågas fortfarande av äldre personer, men "den torde vara utgången".

År 1828 lät ju P Læstadius på egen bekostnad trycka upp Luthers lilla Cateches (se 2.3.4), eftersom den var totalt slut. Under sin sista vinter som visitator fann han i Gellivare sakristia "144 inbundna och väl conditionerade exemplar, hvilka under den stora bristen kunnat komma väl till pass,...". Nu anhåller han om att få ta dessa exemplar och skicka till de orter, där de behövs.

P Læstadius efterlyser partier av ABC-boken. Vilken av 1804 års ABC-böcker han avser, framgår inte (se 2.2.8). Han beskriver ABC-boken som tryckt på "otjenligt papper", eftersom det är alltför tunt. Dessutom påpekar han att den sänts till Lappmarken oinbunden och att alla böcker som kommer dit måste bindas före leveransen. Församlingarna klagade mycket över bristen på ABC-böcker.

> *"Comminister Grönlund i Quickjok skrifver, att han måste låta lapparna läsa i Svensk Abcbok, Scholmästaren Engelmark i Gellivare att han är alldeles utan i skolan. Äfven i Jockmock, Arvidsjaur, Arjeplog och Sorsele är brist".*

P Læstadius anhåller om att av konsistoriet få sig tillsänt ett parti på enahanda sätt som av Högströms frågebok. Eftersom det förekommit att partier av samiska böcker blivit liggande hos pastorer i Västerbotten, så vågar P Læstadius en förmodan om att det i "Ume Skellefte Lule eller annorstädes" finns ett bortglömt parti.

Detta brev från Petrus Læstadius till konsistoriet i Härnösand ger oss en föreställning om de praktiska problem som den samiska bokutgivningen innebar. Det var inte bara en fråga om att finna duktiga översättare och en riktig språkdräkt. Det var så sent som 1833 också en kamp med dålig information och dåliga kommunikationer vid distributionen av de böcker som kom ut.

3.2 Slutord

Vi kan konstatera att utgivning av kyrko- och undervisningslitteratur på samiska började relativt snabbt efter reformationen. Viljan att satsa på samerna var stor hos de svenska myndigheterna och kyrkan. Den första perioden (1619-1726) präglades av en dialektal brokighet och en ryckig utgivning (2.1). Den verkliga glansperioden i den samiska utgivningen kom i mellanperioden (1727-1810). Då verkade prästmän som Pehr Fjellström och Pehr Högström i Lappmarken och där fanns gott om samekunniga präster som hade ett verkligt intresse av att göra en insats för samernas förkovran. Det sydlapska bokspråket skapades och därmed möjligheten till en enhetlig och välplanerad utgivning. En efter den tidens mått i det närmaste komplett kyrko- och undervisningslitteratur skapades (2.2). Den sista perioden (1811-1850) inleds med att hela Bibeln (1811) kommer ut på samiska. Därefter domineras perioden av s k uppbyggelselitteratur och dessutom kan de första tendenserna till en dialektalt differentierad utgivning skönjas (2.3).

Prästernas roll i den alfabetiseringsprocess i Lappmarken, som det här är fråga om, är mycket massiv. Eftersom det skrivna ordet hade en given plats i den svenska kyrkan, måste medborgarna för att kunna anses som rättrogna kristna också kunna läsa sina kristendomsstycken. Överallt i

Sverige var det under denna tid prästernas sak att övervaka denna inlärning. Lappmarkens präster hade den dubbla plikten att först bokstavligen förse samerna med det skrivna ordet, därefter lära dem läsa det. Många av Lappmarkens präster gjorde beundransvärda insatser under svåra arbetsförhållanden.

Denna rapport har försökt visa hur kyrko- och undervisningslitteratur på samiska växte fram under perioden 1619-1850. Någon rapport om den faktiska läskunnigheten bland samerna är den inte. Den visar bara vilka tryckalster på samiska som stod till skolmästares och prästers förfogande under perioden.

LITTERATURLISTA

Bergman, E.W. (1891): Anteckningar om lappmarken, särskildt med hänseende till kristendomens införande därstädes; i Historisk tidskrift, elfte årgången, s 209-232, Stockholm.

Bergsland, Knut (1947): Om språket i den svensk-samiske ABC fra 1726; i Lapponica. Studia Septentrionalia. III. S 40-44, Oslo.

Bergsland, Knut (1982): Den svensk-samiske ABC fra 1638 som sprog-historiskt dokument; i Språkhistoria och Språkkontakt i Finland och Nordskandinavien, Studier tillägnade Tryggve Sköld den 2 november 1982, (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar Nr 26. 1982), s 11-20, Umeå.

Bergsland, Knut (1984): Eldre Samiske Tekster; Universitetet i Tromsö, Institutt for språk och litteratur, Tromsö.

Bygdén, A.L. (1923-28): Härnösands stifts herdaminne I-IV, Uppsala/Stockholm.

Collinder, Björn (1953): Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid, Stockholm.

Davvin 1: se Guttorm et alii (1983).

Grape, Isak (1853): Minne af presterskapet i Lappmarks-Församlingarne inom Hernösands stift, Umeå.

Guttorm, Inga & Jernsletten, Johan & Nickel, Klaus Peter (1983): Davvin 1, Nybörjarkurs i nordsamiska, (Utbildningsradion/Brevskolan), Stockholm.

Haller, Elof (1896): Svenska kyrkans mission i Lappmarken under frihetstiden, Stockholm.

Hasselbrink, Gustav (1958): Lapska psalmböcker i Sverige; i Forum Theologicum XV. Årsbok för Härnösands stifts teologiska sällskap, s 19-51, Örnsköldsvik.

Hollsten, Jonas (1768): Berättelse om Christendomens början och fortgång i Lappmarken; handskrift i Vetenskapsakademiens handskriftsamling, Stockholms universitetsbibliotek.

Hultblad, Filip (1968): Övergång från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken, (Nordiska Museet: Acta Lapponica XIV), Stockholm.

Högström, Pehr (1747): Beskrifning öfwer de til Sweriges Krona lydande Lapmarker 1747. (Faksimilieutgåva: Norrländska skrifter 3, Umeå 1980).

Johansson, Egil (1972): En studie med kvantitativa metoder av folkundervisningen i Bygdeå socken 1845-1873, Umeå.

Johansson, Egil (1987): På läsbräda, mikrokort och dator- eller kyrkolivets böcker i gammal och ny undervisning; i Föreningen Lärare i Religionskunskap, Årsbok 1986, s 86-100, Lund.

Johansson, Henning (1975): Samerna i den svenska befolkningsutvecklingen; i Forskare om befolkningsfrågor. Blandvetenskaplig bilaga till Ett folks biografi, s 319-390, Stockholm.

Korhonen, Mikko (1964): Lapin murteiden keskinäisistä suhteista; i Lapin tutkimusseuran vuosikirja V. översättning av Bo Wickman, utg. under titeln Samiska dialekter; Finsk-ugriska institutionen, Uppsala universitet (stencil, 1981), Uppsala.

Källskrifter (1973): se Nordberg, Erik (1973).

Læstadius, Petrus (1928): Journal av Petrus Læstadius. Första året av hans tjänstgöring såsom missionär i Lappmarken, Förra delen (I). Senare delen (II), utg. av P.A. Norstedt & Söners Förlag/Stockholm. Originalutgåvan utgiven 1831, Stockholm.

Læstadius, Petrus (1833): Petrus Læstadius' journaler, 2. Fortsättning af Journalen öfver missions-resor i Lappmarken, innefattande åren 1828-1832. (Faksimilieupplaga med kommentar, utgiven i Umeå 1977), Stockholm.

Nielsen, Konrad (1953): Knud Leems Lexicon Lapponicum; i Studia Septentrionalia V. Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii. Editus. II, s 17-30, Oslo.

Nordberg, Erik (1955): Arjeplogs lappskola. (Årsböcker i svensk undervisningshistoria 89-90), Stockholm.

Nordberg, Erik (1969): Specimen Novi Testamenti lapponici. Provtryck år 1715 av Lars Rangius' översättning av Nya Testamentet till lapska samt Skriftväxlingen mellan Georg Wallin i Härnösand och lappmarksprästerna om lapsk ortografi. Grammatikprov. Ordlistor. (Svenska landsmål och svenskt folkliv. B. 66), Uppsala.

Nordberg, Erik (1973): Källskrifter rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet, samlade och utgivna av Erik Nordberg. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar No 11.1973), Umeå.

Erik Nordbergs samling rörande kyrka och skola i den svenska lappmarken under 1600-talet och 1700-talets första hälft. Svenska kyrkans relationer till samerna i äldre tid, hur den kristna läran spreds och hur kyrkor byggdes och skolor inrättades i lappmarken. Handskrift 25, Forskningsarkivet, Umeå universitet, Umeå.

Nordisk Familjebok, 2:a upplagan (1904-1926).

Nordström, M. (1896): Om kristendomens utbredande bland de svenska lapparna; i Från Hernösands stifts bibelsällskap, s 12-24, Hernösand.

Qvigstad, Just (1899): Uebersicht der geschichte der lappischen sprachforschung; i Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja XVI, s 11-29, Helsinki.

Qvigstad, Just & Wiklund, Karl Bernhard (1899): Bibliographie der lappischen Litteratur. 2. impression, Stockholm 1978. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia XIII, Helsinki.

Rodhe, E. (1906): De svenska bibelsällskapens uppkomst; i Kyrkohistorisk Årsskrift (Skrifter utgifna av Kyrkohistoriska föreningen. I:7), s 135-170, Stockholm.

Ruong, Israel (1982): Samerna i historien och nutiden. 4:e helt omarbetade upplagan, Stockholm.

Setälä E.N. (1890): Ein lappisches wörterverzeichnis von Zacharias Plantinus. Mit einleitung nach der originalhandschrift herausgegeben; i Suomalais-ugrilaisen seuran aikakauskirja VIII, s 85-90, Helsinki.

Sköld, Tryggve (1977): En uppgift om bortfallet av svenskans h i hw från 1700-talet och om stavningen hw för wu i samiskan; i Dialectology and sociolinguistics, Essays in Honor of Karl-Hampus Dahlstedt, 19 April 1977 (ACTA UNIVERSITATIS UMENSIS, Umeå Studies in the Humanities. 12), s 204-212, Umeå.

Sköld, Tryggve (1984): Pehr Fjellström och det svensk-samiska skriftspråket; i Saga och Sed (Kungl. Gustav Adolfs Akademiens Årsbok 1984), s 16-26, Uppsala.

Tigerström, Harald (1950-51): Bibeln på lapska; i Norrbotten (Norrbottens läns hembygdsförenings årsbok), Luleå.

Wickman, Bo (1984): Entwicklungslinien der lappischen Rechtschreibung; i Linguistica et Philologica. Gedenkschrift für Björn Collinder. (=Philologica Germanica 6),Wien.

Widén, Bill (1964): Kristendomsundervisning och nomadliv. Studier i den kyrkliga verksamheten i Lappmarkerna 1740-1809. (Acta Academiae Aboensis, Humaniora XXVIII. 1), Åbo Akademi, Åbo.

Widén, Bill (1965): Kateketinstitutionen i Sveriges och Finlands lappmarker 1744-1820. (Acta Academiae Aboensis, Ser. A Humaniora, Humanistiska Vetenskaper, Socialvetenskaper, Teologi,Vol. 29 nr 1), Åbo.

Wiklund, K.B. (1915): Lärobok i lapska språket. Andra reviderade upplagan, Uppsala.

Wiklund, K.B. (1922a): De första lapska böckerna; i Tidskrift för Bok- och Biblioteksväsen, Årgång IX, s 13-28, Stockholm.

Wiklund, K.B. (1922b): ABC-bok på lapska. Stockholm 1619.Med en efterskrift om de svenska lapparnas skolundervisning i äldsta tid af Prof. K.B. Wiklund. (Faksimilieupplagor af äldre svenska tryck V.), Stockholm.

Willke, Ingeborg (1965): ABC-Bücher in Schweden. Ihre Entwicklung bis Ende des 19. Jahrhunderts und ihre Beziehungen zu Deutschland. (Diss. Lunds universitet), Stockholm.

Tabell 1. Samiska tryckalster i Sverige 1619-1850.

	S+U	S	U	Slb	Pi	L	N	Summa
1619-1726	5	-	5	-	3	2	1*	16
1727-1810	-	1	1	33	-	-	-	35
1811-1850	-	-	-	60	-	4**	-	64
Summa	5	1	6	93	3	6	1	115

Förkortningar: S=sydsamiska, U=umesamiska, Slb=det sydlapska bokspråket (kyrkospråket), Pi=pitesamiska, L=lulesamiska, N=nordsamiska.

* Manuale lapponicum av Tornæus 1648.

** Fyra skrifter av Lars Levi Læstadius. Språket huvudsakligen baserat på lulesamiska, men har även andra inslag. Denna språkform blev grunden för det s k nordlapska bokspråket, som ibland kallas kåtalapska. Det skall inte förväxlas med begreppet nordsamiska.

Om vi skriver om tabellen uppdelad efter indelningen i sydsamiska och centralsamiska (se 1.2) blir resultatet som i Tabell 2.

Tabell 2. Samiska tryckalster i Sverige 1619-1850.

	S	C	Summa
1619-1726	10	6	16
1727-1810	35	-	35
1811-1850	60	4	64
Summa	105	10	115

Förkortningar: S=sydsamiska, C=centralsamiska.

Om undervisningsmetoderna
Ur Bill Widén (1965:87-89; noterna inte medtagna)

Johannes Gezelius d.ä. föreskriver i sin »*Methodus informandi*», att man först skulle lära eleverna några bokstäver åt gången t.ex. A a a b c d. Än skulle man ta dem i rätt ordning, än i omvänd (d c b a a A), än skulle man peka »på ymsa bokstäver och discipulen frågas och underrättas, till dess han dem väl känner». Därefter kunde man gå vidare till e f g h o.s.v. När alfabetet var inlärt skulle eleven »övas ... på några blad i abc-boken att nämna bokstäverna».

På samma sätt skulle man sedan förfara med stavandet och innanläsningen. Eleven skulle under lärarens uppsikt inlära korta avsnitt och därefter öva sig på egen hand. När man var klar med abc-boken, skulle man gå vidare till katekesen o.s.v. Kraftigt understryker Gezelius i detta sammanhang också repetitionens betydelse. »Så är och det nödigt, (a) att de icke allenast läsa de nästföregående stycken på nytt, när de hava något tillärt ... utan och (b) om aftonen när de dimitteras, repetera de allt det de hela dagen hava lärt ... Och (d) när de hava lärt ABC boken, att de som oftast läsa henne, medan de lära catechismum; sammaledes ofta repetera ABC boken och catechismum, när de läsa någon annan bok, åtminstone en gång var vecka.»[37]

Den största likheten med den gängse skolundervisningen hade tvivelsutan Lars Råmarks verksamhet i södra Jämtland. Denne följde i stort sett de riktlinjer som bl.a. Gezelius gjorde sig till tolk för. När ett lappbarn kom till kateketskolan i Storsjö, fick det först ta itu med att lära sig bokstäverna. I verksamhetsberättelserna stöter man ofta på uttryck sådana som »Mårten Larsson begynte abc-boken medelst bokstävernas kännande och räknande»,[38] »Karin Larsdotter ... sattes ... att ånyo begynna med bokstävernas räknande» etc.[39] Vanligen fick eleverna »räkna» igenom abc-boken 2—4 gånger, och denna procedur synes ha tagit en à två veckor i anspråk. Den nyssnämnda Karin Larsdotter började härmed den 21 januari och den 1 februari hade hon »genomräknat» abc-boken 4 gånger, »så att hon därutinnan tycktes blivit helt färm».[40]

Nästa steg var att man tog itu med stavandet. Tillvägagångssättet var detsamma som ovan ifråga om inlärningen av bokstäverna. Karin Larsdotter säges sålunda under tiden 3/2—9/3 1762 ha »genomstavat [abc]boken 4 gånger i små läxor så att hon till kvällsläxa samma dag (9/3) utan någon felaktighet kunde genomlöpa hela boken den 5te gången».[41]

När stavningen var ordentligt undanstökad, vidtog själva läsningen. Karin Larsdotter började härmed den 10 mars och t.o.m. den 3 april hade hon »icke allenast genomläsit boken rent något mera än 6 gånger utan ock till bättre övning och uppkvickande ännu genomstavat densamma 2 gånger, att hon så uti renläsningen som stavelsen tycktes då omsider vara helt kvick och färm.»[42]

På enahanda sätt gick man tillväga vid utantilläsningen av såväl abc-boken som Luthers katekes och Svebilius' förklaring däröver.[43] Inlämningen av dessa böcker krävde dock relativt lång tid. Memoreringen av Svebilius synes sålunda i allmänhet ha tagit ett par månader i anspråk.[44]

Liksom Gezelius fäste också Råmark stor vikt vid repetitionerna. Då ett avsnitt var inlärt gick man inte genast vidare, utan återvände till saker som man läst tidigare. T.ex. Thomas Hansson fick vintern 1762 först lära sig abc-boken utantill. Därefter måste han emellertid ytterligare öva sig i stavning och innanläsning.[45] Först därefter gick man vidare till Luthers lilla katekes. När han kunde läsa denna innantill fick han inte genast ta itu med Svebilius' spörsmål utan sattes först att repetera abc-boken i tre dagars tid.[46]

Liknande torde situationen ha varit också annorstädes där kateketerna höll skola.[47]

SCRIPTUM

1. Egil Johansson: BOKSTÄVERNAS INTÅG. Artiklar i folkundervisningens historia. I. 28 s. 1988. Pris: 20 kr.

2. Daniel Lindmark: BARNAUNDERVISNINGEN I HÄRNÖSANDS STIFT speglad i uppfostringskommitténs enkät 1813. 86 s. 1988. Pris: 40 kr.

3. Sten Henrysson: LAPP ELLER NYBYGGARE? 11 s. 1988. Pris: 20 kr.

4. Karin Snellman: Förteckning över ERIK NORDBERGS ARKIV. 39 s. 1988. Pris: 30 kr.

5. Sten Henrysson: "LÄSTE LUTHERI CATECHES PÅ LAPSKA". Om religions- och läsundervisning i Jokkmokks socken före folkskolans införande. 31 s.1988. Pris: 30 kr.

6. Tuuli Forsgren: SAMISK KYRKO- OCH UNDERVISNINGSLITTERATUR I SVERIGE 1619-1850. 2 uppl. 66 s. 1988. Pris: 40 kr.

7. Egil Johansson: KUNSKAPENS TRÄD. Artiklar i folkundervisningens historia. II. 73 s. 1988. Pris: 40 kr.

8. Ulf Drugge: OM HUSFÖRHÖRSLÄNGDER SOM MEDICINSK URKUND. Psykisk sjukdom och förståndshandikapp i en historisk källa. 40 s. 1988. Pris: 40 kr.

9. "CATALOGUS DISCENTIUM vid Jockmocks Schola, ifrån Åhr 1732. tå hon tog sin början." En bearbetad och kompletterad elevmatrikel över Jokkmokks lappskola. Utg. av Anita Alm, Tuuli Forsgren & Sten Henrysson. 23 s. 1989. Pris: 20 kr.

10. Egil Johansson: LÄSER OCH FÖRSTÅR. Artiklar i folkundervisningens historia. III. 39 s. 1989. Pris: 40 kr.

11. Sölve Anderzén: LAPPMARKEN I LITTERATUREN. Valda studier inom ett forskningsprojekt. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.

12. Greger Fröjd & Robert Olsson: LAPPMARKENS PRÄSTER 1593-1904. En studie av bakgrund och karriär. 42 s. 1989. Pris: 40 kr.

13. Margareta Attius Sohlman: ABC-BOKEN PÅ KYRKSLAVISKA. Bokstävernas vandring i österled. 36 s. 1989. Pris: 30 kr.

14. Sten Henrysson: JOKKMOKKS LAPPSKOLAS ELEVER 1732-1846. En analys. 26 s. 1989. Pris: 20 kr.

15. Sölve Anderzén: "... FÖRA DEM TIL BÄTTRE LIUS I CHRISTENDOMEN..." Undervisningen vid Jukkasjärvi skola och i Jukkasjärvi församling åren 1744-1820. 153 s. 1989. Pris: 50 kr.

16. Daniel Lindmark & Stephanus Neib: UNDERVISNINGEN I LAPPMARKEN enligt svaren på 1812 års uppfostringskommittés enkät. 47 s. 1989. Pris: 40 kr.

17. Sam Engman: FÖLLINGE LAPPSKOLA 1748 - 1818. 26 s. 1989. Pris: 30 kr.

18. ARJEPLOGS LAPPSKOLA. Bearbetade och kompletterade elevmatriklar omfattande åren 1743 - 1820 och 1863 - 1875. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 29 s. 1989. Pris: 30 kr.

19. Sten Henrysson: PRÄSTERNA I LAPPMARKEN FÖRE 1850. Ursprung och arbetsuppgifter. 27 s. 1989. Pris: 30 kr.

20. Daniel Lindmark: EN SKOLA FÖR STADEN, REGIONEN OCH KYRKAN. Elever, lärare och präster i Piteå skola före 1850. 133 s. 1990. Pris: 50 kr.

21. Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin: ELEVERNA VID ARJEPLOGS LAPPSKOLA 1743 - 1820. En analys. 24 s. 1990. Pris: 30 kr.

22. Sven Lundkvist: DEN ÄLDRE SVENSKA FOLKBOKFÖRINGEN. - Harry Lenhammar: HISTORISK OCH KYRKOHISTORISK FORSKNING I REGIONALT PERSPEKTIV. Två föredrag vid en stiftshistorisk dag i Umeå den 26 oktober 1989. 20 s. 1990. Pris: 40 kr.

23. PRÄSTERNA OCH LIVET I LAPPMARKEN. Del 1. Sten Henrysson: Präster och skolmästare i Jokkmokks socken 1607-1850. Biografiska uppgifter. - Del 2. Carl-Henry Johansson: Släktskap och ingiften. Några exempel. 31 s. 1990. Pris: 40 kr.

24. Sölve Anderzén: JUCKASJERFWI SCHOLÆ MATRICKEL. Inrättadt wid Scholans begynnelse år 1744. En rekonstruktion. 13 + XXI s. 1990. Pris: 40 kr.

25. Sölve Anderzén: ELEVERNA VID JUKKASJÄRVI LAPPSKOLA 1744-1820. En första analys. 30 s. 1990. Pris: 40 kr.

26. Tuuli Forsgren: "...FÖRST AT INHÄMTA SPRÅKET, OCH SEDAN DERUPPÅ LÄRA SIN CHRISTENDOM..." Om finska böcker och same-undervisning i Torne och Kemi lappmarker före 1850. 45 s. 1990. Pris: 50 kr.

27. Carl F. Hallencreutz: PEHR HÖGSTRÖM OCH ANNA OLOFSDOTTER. Ett bidrag till 1740-talets samiska kyrkohistoria. 15 s. 1990. Pris: 40 kr.

28. Daniel Lindmark: LÄS- OCH SKRIVKUNNIGHETEN FÖRE FOLKSKOLAN. Historisk läskunnighetsforskning i nordiskt och internationellt perspektiv. 43 s. 1990. Pris: 50 kr.

29. Stefan Nordström: GENEALOGI OCH GENETIK. Beskrivning av sex projekt-områden där kyrkböcker använts i genetisk forskning. 69 s. 1991. Pris: 50 kr.

30. ÅSELE LAPPSKOLA 1732-1820. Bearbetad och kompletterad elevmatrikel. Utg. av Carl-Henry Johansson & Johnny Flodin. 33 s. 1991. Pris: 40 kr.

31. Anita Alm & Sten Henrysson: GÄLLIVARE LAPPSKOLA 1756-1850. En elevmatrikel jämte analys. 36 s. 1991. Pris: 40 kr.

32. Bengt Hjalmar Andersson: ETT BIDRAG TILL HISTORIEN OM BYN SATTER/ JÄRÄMÄ I LULE LAPPMARK. 39 s. 1992. Pris: 50 kr.

33. Nils Eriksson: SAMESKOLOR INOM ÅSELE LAPPMARK. Utg. av Sten Henrysson. 373 s. 1992. Pris: 75 kr.

34. Margareta Attius Sohlman: BOKSTAVENS MAKT ÖVER SLAVISKA SJÄLAR. Uppsatser och artiklar i ämnen rörande projektet "Alphabeta varia. Tidiga ABC-böcker i skilda kyrkotraditioner". 104 s. 1992. Pris: 60 kr.

35. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG TILL 1956. 82 s. 1992. Pris: 60 kr.

36. Sten Henrysson & Johnny Flodin: SAMERNAS SKOLGÅNG: 1957 ÅRS NOMADSKOLEUTREDNING. 29 s. 1992. Pris: 50 kr.

37. Sten Henrysson: DARWIN, RAS OCH NOMADSKOLA. Motiv till kåtaskol-reformen 1913. 22 s. 1993. Pris: 50 kr.

38. Egil Johansson: KAN SJÄLVA ORDEN. Artiklar i folkundervisningens historia. IV. 67 s. 1993. Pris: 60 kr.

39. Sölve Anderzén:"...ATT LÄRA THEM SOM BEHÖFWA..." Undervisning, byabön och dop i Kemi och Torne lappmarker. Två bidrag till 1700-talets kyrkohistoria på Nordkalotten. 31 s. 1995. Pris: 50 kr.

40. Gennadij Kovalenko: SVERIGE OCH RYSSLAND UNDER 1600-TALET. Några episoder ur det politiska och kulturella livet. (Rysk text med korta resuméer på svenska). 41 s. 1995. Pris: 50 kr.

41. Sven Hansson: BYABÖN OCH BÖNBYAR I GAMLA UME SOCKEN. (Umeå, Sävar, Vännäs och Vindelns socknar). 106 s. 1996. Pris: 60 kr.

42. Sölve Anderzén: TEACHING AND CHURCH TRADITION IN THE KEMI AND TORNE LAPLANDS, NORTHERN SCANDINAVIA, IN THE 1700s. 33 s. 1996. Pris: 50 kr. [Översättning till engelska av Scriptum 39.]

43. Ingegerd Stenström: Förteckning över FAMILJEN LINDERS ARKIV. 53 s. 1996. Pris: 60 kr.

44. Mari Ericsson: "ETT ÄDELT KALL BLEV DIG GIVET." Småskollärarinnorna i Jukkasjärvi skoldistrikt 1912-1930. 48 s. 1998. Pris: 50 kr.

45. ISKYRKAN I JUKKASJÄRVI. Sakral symbol och pastoral funktion. Forskningsseminariet *Turisten i Iskyrkan* 21-23 februari 1997. Red. av Sölve Anderzén. 81 s. 1998. Pris: 100 kr.

46. Karin Snellman: Förteckning över HELMER GRUNDSTRÖMS ARKIV. 40 s. 1998. Pris: 60 kr.

47. Simone Pusch: NOMADSKOLINSPEKTÖRERNA OCH SOCIALDARWINISMEN 1917-1945. 42 s. 1998. Pris: 50 kr.

48. Edith M. Eriksson: HELMER OSSLUND OCH HANS SYSKON. Tidigare okänd korrespondens i familjearkiven. 57 s. 1999. Pris: 80 kr.